

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2020 (Ekim/October)

**Âyetlerin Esas Anlamının Tespitiyle İlgili Önemli Bir Konu: Kur'ân'ın
Nüzul Dönemi Muhatapları**

*An Important Issue Regarding the Determination of the Main Meaning of Verses: The
Interlocutors of the Qur'an in the Revelation Period*

Nihat UZUN

Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Tefsir Anabilim Dalı
Associate Professor, Trabzon University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences,
Department of Tafsir
Trabzon, Turkey
nuzun@trabzon.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5955-9250>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 23/05/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 28/08/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2020

Atıf / Citation: Uzun, Nihat. “Âyetlerin Esas Anlamının Tespitiyle İlgili Önemli Bir
Konu: Kur'ân'ın Nüzul Dönemi Muhatapları”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim/Octo-
ber 2020), 187-224.

<https://doi.org/10.31121/tader.741874>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Her hitabın ve seslenişin bir muhatabı olması gerektiği gibi Kur'an'ın da ilk muhatapları, indiği zaman ve zeminin insanlarıdır. Kur'an'ın âyetlerini oluşturan ifadeler dilsel yani dilde gerçekleşen ifadelerdir. Âyetler bir dilin kullandığı dizge içerisinde bir sözü aktarmaktadır. Kur'an dilsel bir hitap olunca onun kendisine yöneldiği bir muhatabının olduğunu da kabul etmek gerekir. Çünkü bir hitap muhatabından ayrı düşünülemez. Böyle olursa hem hitap olmaz hem de ilahi kelam özelliği taşımaz. Zira ilahi kelam Allah'ın kullarına yönelik hitabı olarak tanımlanır. Kur'an'ın ilk hitap ettiği insanlar, nüzul döneminde yaşayanlardır. Tabii olarak Kur'an öncelikle onları dikkate alarak konuşmuştur. Hitabını bu ilk muhataplara yönelttiğinde onların âyetlerden anladığı manayı “esas anlam” diye isimlendirebiliriz. Çünkü bu anlam, hitap ile doğrudan muhatabı arasında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla esas anlam çoğunlukla “Kur'an ne diyor?” sorusunun da cevabı olmaktadır. Kur'an'ı anlamak demek öncelikle onun âyetlerinin “ne dediğini” anlamak demektir. Bir sözün anlamının doğruluğu/yanlışlığı, o sözün ne zaman, kime, niçin ve nasıl söylendiğini bilmekle doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla âyetlerin anlamını doğru tespit edebilmek için onların ilk ve doğrudan muhataplarını belirlemek gerekmektedir. Aksi halde âyetlerin yanlış anlaşılması veya anlaşılabilmesi kaçınılmaz olacaktır. Makale, Kur'an'ın nüzul dönemindeki muhataplarının tespitini ve bunun âyetlerin doğru anlaşılmasıyla alakasını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Nüzul Dönemi, Esas Anlam, İlk Muhataplar.

Abstract

As every address and call must have an interlocutor, The Qur'an chose the people of its revelation time as the first interlocutors. The phrases that make up the verses of the Qur'an are linguistic, that is, phrases that actualize in the language. Verses convey a word in an arrangement used by a language. When the Qur'an is a linguistic address, it is necessary to admit that it has interlocutors to talk to them. Because an address cannot be considered separately from its interlocutor. If this is the case, it is not both an address and does not have feature of divine word. Because the divine word is defined as the addressing of Allah to His servants. The very first people the Qur'an addressed are those who live in the revelation period. Naturally, the Qur'an spoke primarily by considering them. We can name the meaning the first interlocutors understood from the verses when the Qur'an addressed to them, as “main meaning”. Because this meaning was realized between the address and its direct addressee. Therefore the main meaning is mostly the answer to the question "what does the Qur'an say?". Understanding the Qur'an firstly means understanding “what the verses say.” The correctness/inaccuracy of the meaning of a word is directly related to knowing when, to whom, why and how it was said. Therefore, in order to determine the meaning of the verses correctly, it is necessary to determine their first and direct interlocutors. Otherwise, it will be inevitable for the verses to be misunderstood or not understood. The article deals with the determination of the interlocutors of the Qur'an in the revelation period and its relation with the correct understanding of the verses.

Keywords: Tafsir/Commentary, The Qur'an, Revelation Period, Main Meaning, First Interlocutors.

Giriş

İslâm inancına göre son ilahi mesaj olan Kur'an, tarihin belli bir döneminde Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed'e (sav) vahyettiği, onun tebliği yoluyla insanlara yöneltilmiş bir hitaptır. Her hitabın ve seslenişin bir muhatabı olması gerektiği gibi Kur'an'ın da ilk muhatapları vahyedildiği zaman ve zeminin insanlarıdır. Muhatapların dilinin Arapça olması Kur'an'ın da Arabî olmasını gerektirmiştir.¹ Böyle olduğu için de Kur'an o dili kullanıp geliştiren topluma ait pek çok kültürü, tarihsel tecrübeyi, ırkî nitelikleri, genel kabulleri, inanç, bilgi ve imajları içine almıştır.² Kur'an'ın Arabî oluşu

¹ Nitekim Kur'an, aralarında iletişim sorunu olmasın diye her peygamberin kendi toplumunun dili üzere gönderildiğini söylemektedir: İbrâhim 14/4. Ayrıca şu âyetlerde Kur'an vahyinin “Arabî” olarak, “Arabî” bir lisanla yahut “Arabî bir hüküm” olarak indirildiği belirtilmektedir: Yûsuf 12/2; er-Ra'd 13/37; en-Nahl 16/103; Tâhâ 20/113; eş-Şuarâ 26/195; ez-Zümer 39/28; Fussilet 41/3, 44; eş-Şûrâ 42/7; ez-Zuhruf 43/3; el-Ahkâf 46/12.

² Emin el-Hûlî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metot*, çev. Mevlüt Güngör (İstanbul: Kur'an Kitaplığı, 1995), 80-81.

bu manaya gelmektedir. Yine bu sebeptendir ki, onun ifade biçimleri, seçtiği örnekler, anlattığı kıssalar, deyim ve meselleri ve bazı hükümleri hep nüzul ortamından alınmadır. Kur'an'ın Arabî oluşu bu yönüyle onu isabetli bir biçimde anlayabilmek için bize bir dayanak noktası oluşturur. Bu dayanak noktası, “nüzul dönemini, öncesiyle ve o zamanki mevcut haliyle iyice tanımadan Kur'an doğru bir biçimde anlaşılabilir” şeklindeki kabuldür. Bu kabul, Kur'an'ın dilini ve muhtevasını öncelikle nüzul dönemi muhataplarına göre belirlediğini vurguladığı için aynı zamanda onu hiç konuşmadığı alanlarda konuşurmamızı da engelleyecektir.

Kur'an'ın nüzul ortamının en önemli aktörleri hiç şüphesiz onun ilk muhataplarıdır. Kur'an öncelikle onlara konuşmuş, onları uyarmış, harekete geçirmiş yahut onlarla mücadele etmiştir. Kur'an'ın ilk muhataplarına konuştuğu zaman onlara yönelttiği ve onların büyük çoğunluğunun anladığı manayı “esas anlam” diye isimlendirmemiz mümkündür. Çünkü bu anlam, araya yorumların giremeyeceği, mesajı veren ile alanın, hitap edenle (peygamber) muhatapın aynı ortamı paylaştığı bir vasatta ortaya çıkmıştır.³ Bu anlam, aynı zamanda Kur'an'ın “ne demek istediği”ni (maksud mana) de belirlediği için, doğru tespiti fevkalade önem arz etmektedir. Özellikle tefsir geleneği içerisinde bu esas anlamın doğru tespitine yönelik çalışmalar elbette yapılmıştır ve yapılmaya da devam etmektedir. Bununla birlikte hem günümüzde hem de tarihi süreç içerisinde bazı ayetlerin esas anlamının yanlış anlaşıldığına veya çeşitli sebeplerle değiştirilip başka manalar takdir edildiğine de şahit olunmuştur. Bu durumun farklı sebeplerinden bahsedilebilir. Bu makalede daha ziyade hedeflenen, nispeten uzun bir zaman diliminde parça parça inzal olunan ayetlerin/ayet gruplarının ilk muhataplarının kimler olduğu hususu üzerinde durmak ve bu ilk muhatapların yanlış tespitinin ne gibi yanlış anlama ve yorumlamalara sebep olduğunu ortaya koymaktır. Dolayısıyla “Âyetleri değerlendirirken lafızların umumiliği mi yoksa sebeplerin hususiliği mi ön plana çıkarılmalıdır?” şeklindeki kadim tartışma bu makalenin doğrudan konusu değildir. Bununla birlikte zaman zaman bu konuya temastar da olabilecektir.

1. Kur'ân'ı Anlamak ve Esas Anlam Meselesi

Kur'an'ı anlamak demek öncelikle onun âyetlerinin “ne dediğini” anlamak demektir. Bilindiği üzere Kur'an'ın âyetlerini oluşturan ifadeler dilsel yani dilde gerçekleşen ifadelerdir. Âyetler bir dilin kullandığı dizge içerisinde bir sözü aktarmaktadır. Bu aktarım, yazılı olarak kurgulanmış bir metin değil, dinleyiciye şifahi olarak hitap etme şeklinde yapılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Kur'an evveleminde bir “konuşma”dır. “Kelâmullah” ifadesi de, Kelam ilminin ilgilendiği yönleri

³ Necmettin Gökkır, *Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı* (İstanbul: İFAV yayımları, 2014), 22.

bir yana, öncelikle Kur'ân'ın bir konuşma/hitap olduğunu vurgular. Kur'an'ın onu ileten elçinin dilinden insanlara “konuşulduğu” tarihsel olarak da sabit bir bilgidir. Daha sonra yazılı bir kitap halinde derlenmiş olması onun dilsel bir hitap olduğu gerçeğini değiştirmemiştir. Dilde gerçekleşen ifadeler belli bir dili kullanarak konuşan insanların ifadeleri olduğu için bunların anlamları, içinde gerçekleştikleri dil ve o dilin kullanımına göre belirlenir.

Kur'an dilsel bir hitap olunca onun kendisine yöneldiği bir muhatabının olduğunu da kabul etmek gerekir. Çünkü bir hitap muhatabından ayrı düşünülemez. Böyle olursa hem hitap olmaz hem de ilahi kelam özelliği taşımaz. Zira ilahi kelam Allah'ın kullarına yönelik hitabı olarak tanımlanır. Böyle olduğu için bahsi geçen hitabın esas anlamının, kendisiyle muhatabı arasında gerçekleştiğini kabul etmek durumundayız. Bu durum, sözün metin haline getirilmiş olmasıyla da ortadan kalkmamaktadır. Bu sebeple Kur'an hitabının kendilerine ilk olarak yöneltildiği “ilk muhatapların” anlayışları bizim için doğru anlamın en önemli unsuru haline gelmektedir. İlk muhatapların âyetleri anlama biçimleri bize “esas anlam” dediğimiz bilgiyi temin edecektir.

İlk muhatapların âyetleri nasıl anladıklarını, geriye doğru yapılacak titiz çalışmalarla tespit etmek gerekecektir ve bu gayet zor bir iştir. Özellikle aynı âyetle ilgili birbirine zıt yöndeki “ilk muhatap” açıklamalarıyla karşılaşıldığında, hangi açıklamanın esas anlamı sağlayacağı büyük bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda belirleyici olan tercihlerdir. Fakat tercihler de nüzul ortamının sağlıklı bir analizini dikkate almak zorunda olduğundan geliş güzel yapılmayacaktır. Çünkü her ne kadar bir âyetin esas anlamının tam olarak tespiti açısından ilk muhataplar çok önemli olsa da bu anlamın isabetli bir şekilde ortaya çıkarılabilmesi için gerekli olan, ilk muhatapların bağlam, kavram ve kaygılarının bilinmesidir. Diğer yandan muhataba yöneltilen hitabın –yani Kur'an'ın- bütünsel bir kavranışını da dikkate almak gerekecektir. Yani, hitabın/metnin bir bütün olarak hangi bağlamda nasıl bir kaygıyla, ne ifade ettiğini bilmek, bize onun bir kelam ve metin olarak ilk muhataplarına ne anlam ifade ettiğini, dolayısıyla esas anlamının ne olduğunu gösterecektir. Durum ne olursa olsun, neticede âyetlerin bizim kavrayışımız ve yorumlarımız için temel alacağımız esas anlamının belirlenmesi için ilk muhatapların söyleyecekleri çok büyük önem arz etmektedir.

Bununla birlikte, “ilk muhataplar” ifadesinin belli bir genellik taşıdığına dikkat edilmelidir. Şöyle ki, “ilk muhataplar” denildiği zaman genellikle nüzul döneminde yaşayan ve Kur'an'ın hitabının kendilerine yöneltildiği insanların tümü anlaşılmalıdır. Fakat bu genel bakış, belli bir âyet veya âyet grubunun ilk muhatabının tam olarak kim ya da kimler olduğunu tespit etmek söz konusu olduğunda daraltılmayı gerektirmektedir. Çünkü yakından bakıldığında bazı âyetlerin sadece belli bir kişi yahut gruba seslendiği görülmektedir. Bu tür âyetlerde genellikle umumilik özelliği taşıyan

ifadelerin kullanılmış olması, ilk muhatabın tespitini zorlaştıran bir unsurdur. Bu tarz ifadelerin kullanılmış olması da esasen yine nüzul ortamıyla ilgili bir durumdur. Şöyle ki, Kur'an'da anlatılan olayların gelişim aşamaları, ayrıntıları ve muhatapları nüzul vasatında yaşayanlarca bilindiği için, ayetlerin muhataplarının isimleri genel olarak açıkça zikredilmemiştir. Bunun yerine muhataplar "o, onlar, insanlar, insanların çoğu, mü'minler, kâfirler, ehl-i kitap" gibi lafızlarla anlatılmıştır.⁴ Bununla birlikte tarihi (harici) ve tabii (dahili) bağlam araştırması yapmak suretiyle umumilik özelliğinden kaynaklanan bu zorluk aşılmaya çalışılmalıdır.

İlk muhatapların âyetleri nasıl anladıklarını bazı örnekler üzerinden incelemek mümkündür. Böylelikle hem âyetlerin esas anlamına ulaşmaya çalışmış hem de aynı âyetlerin zaman geçmesiyle farklı şekillerde anlaşılmasına örnek vermiş oluruz. Kur'an'ın, ilk muhataplarıyla öncelikle ilişkilendirilebilecek kullanımlarından birisi âyetlerde yer alan "görmüyorlar mı/görmediler mi" şeklindeki ifadelerdir. Kur'an'da birçok defa tekrarlanan bu ifadeler ister hakiki (görmek), ister mecazi (bilmek/haberdar olmak) manada olsun halihazırdaki muhatabın görgü ve bilgi alanına hitap etmektedir. Buna göre Kur'an "görmüyorlar mı/görmediler mi" dediği her zaman, muhatabın gördüğü veya bildiği bir konudan bahsediyor olmaktadır. Başka bir deyişle, Kur'an'ın bu ifadeleri, nüzul dönemi muhataplarının aslında hiç bilmediği veya haberdar olmadığı; bununla birlikte çok sonra gelecek insanların anlayabileceği meselelerden bahsediyor olamaz. Dolayısıyla bu ifadelerin yer aldığı âyetleri daima ilk muhataplarıyla ilişkilendirerek anlamaya çalışmak gerekir.

Bu konuya örnek olacak ayetlerden birkaçını Mekke döneminde nâzil olmuş Enbiyâ sûresinde bulmak mümkündür. Mesela sûrenin 30. ayetinde şöyle buyrulur:

"İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"

Ayetteki "görmezler mi?" ifadesi –bahsettiğimiz gibi- sözü edilen konunun muhataplarca müşahede edildiğine yahut bilindiğine işaret etmektedir. Bu durumda Mekkeli müşriklerin, Allah'ın kudretine delalet eden bu iki hadiseye ya anbean şahit oldukları yahut bu konuyu zaten bildikleri düşünülmelidir. Hadiselerden ilki gökler ve yerin bitişik iken ayrılması, ikincisi de her canlının sudan oluşturulması/yaratılmasıdır. Âyetle ilgili Taberî'deki rivayetlere bakıldığında ilk muhatapların bu iki husus hakkında bazı izahları olduğu görülmektedir. İbn Abbas'tan gelen bir açıklamaya göre gökler ve yer bitişik idi, sonra Allah bunları ayırıp göğü yükseltti, yeri olduğu yerde bıraktı. Onun

⁴ Sami Kılınçlı, "Kur'an-ı Kerim'deki "Ekseru'n-Nâs" Lafzının Bağlıları ve Muhatapları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2014), 166.

öğrencisi İkrime'ye dayandırılan bir izaha göre de gökler bitişikti yani yağmur yağmıyordu, yer de yapıştı yani bitki bitirmiyordu, sonra gökler yağmurla yer de bitki bitmesiyle yarıp ayrıldı. Her canlının sudan yaratılmış olması da işte bu gökten yağın yağmurla ilgiliydi. Müfessir Taberî, bu iki görüşten ikincisini daha isabetli bulmaktadır. Çünkü ona göre âyetin sonunda sudan bahsedilmiş olması, öncesinin de aynı konuyla ilgili olmasını gerektirmektedir.⁵

Taberî ile çağdaş bir başka müfessir İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) de İbn Abbas'tan naklen benzer açıklamalara yer vermektedir. Buna göre İbn Abbas gökler ve yerin bitişik olmasını yağmur ve bitki olmaması, ayrılmalarını da bunların varlığı olarak açıklamaktadır.⁶

Bu durumda âyette geçen “gökler ve yerin bitişik iken ayrılması” ve “her canlının sudan yaratılması” ifadeleri ile kastedilen anlam belirgin hale gelmiş olmaktadır. Buna göre âyetin ilk muhatapları –ki burada Mekkelilerdir- âyette bahsi geçen hususları bu şekilde biliyor ve anlıyorlardı. Âyet de onların anlayışına göre konuşmakta ve inanma sorumluluklarını yerine getirmediği için onları kınamaktadır.

Fakat bazı tefsir anlayışlarında âyetteki her iki konunun da nüzul devrinden sonra elde edilen bilgilere göre açıklanması eğilimi görülmektedir. Âyetlerin öncelikle ilk muhataplarına ve onların anlayışına göre konuşma özelliğini göz ardı eden bu eğilime göre ayette evrenin oluşumunun başlangıcından ve sonra geçirdiği bazı evrelerden bahsedilmektedir: “Uzaydaki cisimler vaktiyle bir gaz ve toz kütesi (nebula, bulutsu) halinde idi. Merkezi çekim sebebiyle büzüşüp muhtelif noktalarda yoğunlaşan bu gaz kütesinden zamanla küreler halinde parçalar koparak uzay boşluğuna fırlamış; merkezi çekim kuvvetinin etkisiyle dönmeye, uzayın soğukluğu sebebiyle de soğumaya başlamıştır. Bu dönüş esnasında yoğunlaşan ana kütlelerden de bazı parçalar kopmuş, bunlar da ana kütlelerin etrafında dönmeye devam etmiştir. Böylece tek bir kütle, milyarlarca yıl ile ifade edilen zaman dilimlerinde galaksi ve güneş sistemlerine, bunlar da giderek yıldızlara, gezegenlere ve bunların uydularına dönüşmüş, nihayet güneşin uydusu olan dünyamızın da içinde yer aldığı gezegenler iyice soğuyarak bugünkü şekillerini almıştır.”⁷

Oysa bütün bu ifadeler nüzul dönemi muhatapları için hiçbir şey ifade etmemektedir. Çünkü onlar bu bilgilerden henüz haberdar değillerdi. Aynı durum her canlının sudan yaratılmış

⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 18/431-433.

⁶ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs b. Ebû Hâtım, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (es-Su'ûdiyye: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419), 8/2450.

⁷ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2017), 3/675-676.

olması için de geçerlidir. Şayet bu konu muhataplara “zaten bildikleri bir husus” formunda aktarılyorsa, bu onların meseleyi hakikaten bildikleri anlamına gelir. Bu durumda âyette ne dendiğini, muhataplarının nasıl anladığına bakarak ortaya koymak daha isabetli olacaktır. Vahyin kendilerine indiği insanlar, bu ifadeleri canlıların bünyelerindeki suyun oranıyla veya yeryüzündeki okyanusların karalara oranıyla ilişkilendirmiyordu. Esasında buna gerek de yoktu. Çünkü vahyin derdi canlıların anatomisiyle ilgili bilimsel bilgi vermek değildi. Öyle olsaydı bütün bu konular daha açık, tashih edilmiş ve sebep-sonuç ilişkisi dikkate alınarak açıklanırdı.

Aynı durum sûrenin 44. ayetindeki “*Şimdi bizim yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı?*” ifadeleri için de geçerlidir. Burada bahsedilen konu da ilk muhatapların -ki buradaki muhataplar yine Mekkelilerdir- bilgisi dâhilinde bir konu olmalıdır. Nitekim rivâyetlerden öğrendiğimiz kadarıyla bu ifadeyle Mekke müşriklerinin gittikçe daralan hâkimiyet alanlarına gönderme yapılmaktadır.⁸ Kaldı ki ayeti az önce verdiğimiz şekliyle değil de tamamını göz önüne alarak okursak ve hatta içinde bulunduğu ayet grubuyla birlikte değerlendirecek burada zaten müşriklerin tehdit edildiğini anlarız. Zira ayetin tamamı “*Oysa biz onları da atalarını da nimetlerimizden faydalandırdık. Hatta bu, ömürleri boyunca da sürüp gitti. Şimdi bizim yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı? Şu halde onlar mıdır galip gelenler!?*” şeklindedir ve öncesi-sonrası da müşriklerin azapla tehdit edildiği bir bağlama işaret etmektedir. Dolayısıyla âyetteki “yeryüzü” ifadesi “onların hâkimiyet/nüfuz alanları” şeklinde anlaşılmalı ve meallere yansıtılmalıdır. Diğer yandan aynı ifade başka bir Mekki sûrede de geçer (er-Ra’d 13/41) ve orada da aynı konudan bahseder. Bu durumda bu ifadelerin yeryüzünün şekli, kutupların –eksiltme sebebiyle- basık oluşu (elips) vb. gibi Mekkelilerin hiç gündeminde olmayan konulardan söz ettiğini dile getirmek isabetli olmayacaktır.⁹

Netice itibariyle söylemek mümkündür ki, âyetlerin esas anlamı çoğunlukla ilk muhatapların bilgisine başvurulmadan ortaya çıkmaz. Bunun sebebi, âyetlerin öncelikle nüzul dönemindeki muhataplarına konuşması ve onların anlayış ve kavrayışını öncelemesidir. Bu durum gayet doğaldır. Çünkü söz muhatabıyla birlikte anlam kazanır. Sözü anlayacak ve değerlendirecek olan onun muhatabıdır. Dolayısıyla sözün onun anlayacağı tarzda ve anlama evreninin içine söylenmesi gerekir.

⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 18/449.

⁹ Abdullah Diraz, er-Ra’d 13/41 ve el-Enbiyâ 21/44’ü Dünya’nın kutuplardan içe doğru basık (elips) biçimine işaret eden ayetler olarak göstermektedir. Anlaşılacağı üzere ayetlerdeki “yerin uçlarından kısaltılması/kesilmesi” ifadelerinin dünyanın elips şekliyle ilişkilendirilmesi tamamen zorlama ve modern zamanlara ait bir bakışın sonucudur. Bk. Abdullah Diraz, *Kur’an’a Giriş*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Otto, 2016), 151.

2. Kur'an'ın Nüzul Dönemindeki Muhatapları

Kur'an vahyi muhatap aldığı kitleden bağımsız şekilde, bir kitap halinde toptan indirilmiş olmayıp, yaklaşık yirmi üç yıllık süre zarfında, Mekke ve Medine dönemlerinde olmak üzere çeşitli topluluklara ve muhataplara hitap etmiştir. Kur'an'ın birbirinden farklı özellikteki topluluklara hitap etmesi, ifade ve üsluplarının da çeşitli olmasına, anlatım tarzının çeşitlenmesine ve bunlara bağlı olarak lafız-mana ilişkisinin farklılaşmasına neden olmaktadır. Her iki dönemi de genel olarak tasvir etmek gerekirse denebilir ki Mekke'de şirk düşüncesi ve inancına sahip, okuma yazma bilen sınırlı olduğu ve temelsiz bilgi kaynaklarına sahip bir toplum varken, Medine'de vahiy, Allah, peygamber ve inanç bilgi ve tecrübesine sahip ehl-i kitap topluluğu bulunmaktaydı. İki dönem arasındaki bu farklılığın Kur'an hitabına yansımaları, usulcülerin âyetleri Mekkî-Medenî şeklinde ayırmasına da sebep olmuştur.¹⁰ Tefsir usulü açısından -her ne kadar bu konuda her zaman kesin bir yargıya varılamasa da- sure veya âyetlerin Mekkî yahut Medenî oluşunu bilmek çok önemlidir. Zira bu bilgi sadece onların nerede indiğini tespit etmemize yardımcı olmakla kalmaz aynı zamanda ayetlerin öncelikli muhataplarını tanıma hususunda da bize yardımcı olur. Hatta ayetlerin muhtevası çoğunlukla muhatapların durumuna göre şekillendiği için, bu ikinci konu Kur'an'ın anlaşılması açısından daha fazla öneme sahiptir. Dolayısıyla Kur'an'da bir husus özellikle Mekke yahut Medine döneminde vurgulanıyorsa o hususu dikkatli değerlendirmek gereklidir.¹¹

Kur'an'ın nüzülü ilk olarak Mekke'de gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber risalet görevinin yaklaşık olarak ilk on üç yılını burada geçirdiği için vahyin ilk muhatapları, Hz. Peygamber'in yakın çevresinden başlamak üzere Mekke sakinleridir. Mekke halkı şehrin yerli sakinleriyle birlikte, ticaret yapma, panayırlara katılma, Kâbe'yi ziyaret etme gibi çeşitli vesilelerle Mekke'ye gelen insanlardan oluşmaktadır. Her ne kadar Mekke döneminde yerliler dışındaki bu insanlara Kur'an'ın doğrudan hitap ettiğini söyleyemesek de, Rasûlüllah'ın zaman zaman onlara da tebliğde bulunduğu düşünüldüğünde¹² onları da muhatap kitlesi içine dâhil etmek yanlış olmasa gerektir. Bununla birlikte, Mekkî âyetlerdeki konular, hitap şekilleri ve mücadele biçimi dikkate alındığında¹³ asıl muhatapların Hz.

¹⁰ Gökçır, *Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı*, 52.

¹¹ Nihat Uzun, *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 135.

¹² Hz. Peygamber Mekke çevresinde kurulan Ukâz, Mecenne ve Zülmecâz gibi panayırları dolaşarak buralara ticaret maksadıyla gelen Arap kabilelerine ve hacılara İslâm'ı anlatıyordu. Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sâder, ts.), 1/216.

¹³ Mesela ulemaya göre Kur'an'da "kellâ" lafzının geçtiği sûreler Mekkîdir. Bu lafız Mushafın son bölümünde bulunan 15 sûrede yer almaktadır. el-'Umânî (V/XI. asır) bunun hikmetini şöyle açıklar: "Mushafın son kısmının çoğusu Mekke'de nazil oldu. Mekkelilerin çoğunluğu zorba kimselerdi. İşte bundan dolayı, onları tehdit etmek ve kendilerinin durumlarını reddetmek maksadıyla bu lafız tekrar etmiştir." Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâbilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'an* (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuh, ts.), 1/197.

Peygamber'in yakın çevresinin de içinde olduğu Mekke'nin yerli ve şehirli halkı olduğunu söylemek daha isabetli olacaktır.¹⁴

Mekke, bulunduğu konum ve Kâbe'yi barındırması sebebiyle civarı için de önem arz eden bir merkez olarak görülüyordu. Araplar arasında Mekke'ye "ümmü'l-kurâ=merkez şehir" denilmesi de bunun bir ispatıdır. Kur'ân da onu bu isimle anmış ve hem Mekke'nin hem de civarının uyarılmasından bahsetmiştir.¹⁵ Mekke ve civarıyla, şehrin sakinleri ve şehrin etrafında konumlanmış bulunan ve nispeten bedevi karakter arz eden kabilelerin kastedildiğini söylemek mümkündür.¹⁶

Cahiliye kültürünün hâkim olduğu Mekke'de kabile hayatı tabii bir gruplaşma şekliydi. Mekke'de kan bağına dayalı bir birliktelik geçerliydi ve mezhep, inanç ve benzeri unsurlar temelinde bir dini yapılanma söz konusu değildi. Bu sebeple Kur'an'ın Mekke döneminde inen ayetlerinde bu kültürel dokunun yansıdığı görülebilir. *Şa'b* ve *kabile* gibi kelimeler Arap kültüründe soya dayalı topluluklar için kullanılmaktadır.¹⁷ Cahiliyede sosyal toplumların temelini aynı atadan gelen fertlerden oluşması kabile sisteminin varlığını göstermektedir. Kur'an'da da bu kelimelerin anlamı çöl hayatının yarattığı bir sosyal toplum modeli olarak algılanmalı ve anlaşılmalıdır.¹⁸

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Kur'an'ın muhatap kitlesinde de değişiklik olmuştur. Risalet vazifesinin yaklaşık olarak son on yılının geçirildiği Medine'de Mekke'den ayrı bir mekân ve insan profili vardır. Buradaki inananlar da muarızlar da Mekke'dekilerden farklıdır. İnananlar farklıdır, zira her ne kadar Hz. Peygamber'i davet edip ona sahip çıkmışlarsa da Mekke'deki yoğun baskı ve zulüm ortamını yaşamamışlardır. Şüphesiz bu durum onların Müslümanlığının kalitesini etkileyen bir husus değildir. Fakat sosyolojik olarak aynı ortamı paylaşmadıkları da açıktır. Muarızlara gelince, Mekke'deki müşriklerin yerini burada Yahudiler almıştır. Hicaz'daki Yahudiler'in soyu İsrailoğulları'nın atası olan Hz. Yakub'a dayanır. Yahudiler nüzul döneminde Hicaz'da, özellikle

¹⁴ Şahin Güven, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Bedevilik", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2010), 243-244.

¹⁵ el-En'âm 6/92; eş-Şûrâ 42/7.

¹⁶ İbn Âşûr bunların Mekke civarında mukim Huzâ'a, Sa'd b. Bekr, Hevâzin, Sakîf ve Kinâne gibi kabileler olduğunu söyler. Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *et-Tabrîr ve't-temîr* (Tûnis, ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 7/372.

¹⁷ el-Hucurât 49/13. âyetin tefsirinde Elmalılı (1878-1942) şunları söylemektedir: "Şuûb, şa'bın cem'i, kabâil, kabîlenin cem'idir. Arablar, cem'iyyet taksimatını insan bedeninin hilkatini esas ittihaz ederek yapmışlardır. Şöyle ki: insanın kafa tasını teşkil eden baş kemiklerinden her birine kabile ve mecmuuna kabâil denir ve bu baş kemiklerinin birbirine kavuşup bittiği eke de şa'b ıtlak edilir. Bir babanın sulbünden müteşâ'ib olan kesretli bir cemaate bundan me'hûz olarak kabile denildiği gibi müteaddid kabileleri câmi' olan ve hey'eti mecmuası bir asla mensub bulunan büyük cem'iyyete de re's ve şa'b tesmiye olunur. Bu suretle bir asla mensub olan cem'iyyetlerin hepsinin başı ve büyüğü olan cem'iyyet şa'bdır ki kabileleri ihtiva eyler." Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 6/4478.

¹⁸ Gökkır, *Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı*, 83.

Medine, Hayber, Fedek ve Teyma bölgelerinde yoğun ve yerleşik olarak bulunmaktaydılar.¹⁹ Kur'an bu nedenle hem Mekke'de hem de Medine'de Yahudilerden bahseder. Bununla birlikte, Medine'de daha çok buldukları için, Yahudilere yönelik hitapların ve konuların büyük çoğunlukla Medenî surelerde yer aldığı bir gerçektir.

Medenî sûrelerde bölgede yaşayan Yahudiler doğrudan muhatap alınmıştır. Zira Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra Yahudilerle bir arada yaşamaya başladılar. Hicretin ilk aylarında Yahudilerle ilişkiler nispeten sıcaktı. Yahudilerin ehl-i kitab olması ve Müşriklerle karşılaştırıldığında Müslümanlarla ortak dini değerlere sahip olmaları bunda etkiliydi. Ancak hicri birinci yıldan sonra Medine'de Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ilişkiler bozuldu ve giderek Yahudiler, Müslümanlara karşı düşmanca tavırlar sergilemeye başladılar. Buna karşılık Kur'an'ın üslubu da onlara karşı sertleşti. Yahudiler'in İslâm'a karşı olan inatçı tavırları, Allah'ın emirlerine karşı inkârcı tutumları, kendilerine gelen vahiyleri tahrif etmeleri, peygamberlerini yalancı çıkarmaya çalışmaları ve öldürmeleri bu dönemdeki âyetlerde anlatılır.²⁰ Bakara sûresinde İsrailoğulları'nın başından geçen tarihi olaylar hatırlatılır. Âl-i İmrân ve Mâide sûreleri de ağırlıklı olarak Medine Yahudilerine hitap etmektedir. Haşr sûresinde Uhud savaşı sırasında ihanet eden Yahudi kabilesi Beni Nadir'in Medine'den sürülmesi anlatılmaktadır. Fetih sûresinde bahsi geçen "kesin fetih", Hudeybiye anlaşması sonrası Yahudi topraklarının fethedilmesini de kapsar.

Yahudilerin vahiy kültürüne sahip oluşu esasında onları Müslümanlar karşısında daha sofistike düşmanlar haline getiriyordu. Bir anlamda onların Rasûlullah'a itirazları Müşriklerden daha bilinçli bir şekilde ortaya çıkıyordu. Böyle olduğu için Kur'an âyetleri, onların itirazlarına cevap olması maksadıyla geçmişlerinden ve yaptıklarından aktarımlarla doludur. Daha ziyade kıssalar üzerinden yapılan bu aktarımlar doğrudan Yahudileri hedef alıp onların itirazlarını etkisizleştirmeye çalışır.²¹

Nüzul dönemi Hicaz bölgesinde Yahudilerle birlikte bir dini topluluk olarak Hıristiyanlar da bulunmaktaydı. Bununla birlikte Mekke ve Medine'de o dönemde çok az sayıda Hıristiyan'ın yaşadığı kabul edilmektedir. Hıristiyanlar daha çok Arap yarımadasının kuzeyinde, kıyı bölgelerinde, Habeşistan'da ve Güney Arabistan bölgesinde yaşamaktaydı. Buralarda yaşayan Hıristiyanlar farklı

¹⁹ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), "Yahudilik" (Erişim 8 Mayıs 2020).

²⁰ el-Bakara 2/40-44; en-Nisâ 4/157.

²¹ "İsrailoğulları'na Kur'an'da bu kadar geniş yer verilmesinin sebepleri müslümanların yahudilerle temas halinde olması, Hz. Muhammed ile İbrâhim ve İsrâiloğulları/yahudiler arasındaki ortak temeli vurgulama ve onlara kendi dinlerinde meydana gelen sapmaları gösterme gereği, son peygamberin kendi aralarından çıkacağı şeklindeki inançlarına ve seçilmişlik iddialarına açıklık getirme zarureti şeklinde sıralanmaktadır." TDVİA, "Yahudilik".

mezhep ve gruplar halinde bulunuyordu. Diğer yandan Mekke ve Medine'de de Hıristiyanlara rastlanmaktaydı. Bu iki şehirdeki Hıristiyanlar bazı kölelerden ve tüccarlardan oluşmaktaydı.²² Bu sebeple Hıristiyanlarla ilgili konular Kur'an'da hem Mekke hem de Medine sûrelerinde yer almaktadır. Bununla birlikte Medine sûrelerinde Hıristiyanlardan daha fazla bahsedilir. Bunun sebebi, Müslümanların Hıristiyanlarla Medine döneminde daha çok ve doğrudan ilişki kurmuş olmalarıdır. Çünkü Medine döneminin sonlarına doğru çevre bölgelerde yaşayan bazı Hıristiyan gruplar gelip Müslümanları ziyaret etmişler ve onlarla çeşitli konuları tartışmışlardır. Özellikle Âl-i İmrân sûresinde bu tartışmalar üzerine nazil olan âyetleri görmek mümkündür.²³ Medine sûreleri içinde en çok Bakara, Âl-i İmrân ve Mâide sûrelerinde Hıristiyanlardan bahsedildiği görülür.

Nüzul döneminde Kur'an'ın doğrudan hitabıyla karşılaşan gruplardan birisi de münafıklardır. Yukarıda da geçtiği üzere vahyin nüzulünün birinci evresi olan Mekke döneminde muhatap çoğunluğu oluşturan müşrikler ve az sayıdaki mü'minlerdi. Her iki grup vahye muhataplıkları açısından birbirinden kesin çizgilerle ayrılıyordu: Mü'minler vahiy tarafından destekleniyor, müşrikler ise kınanıyor ve yeriliyordu. Mü'minler zayıf ve büyük oranda çaresiz durumdayken, müşrikler hem çoğunluğu oluşturuyor hem de gücü ellerinde bulunduruyorlardı. Medine'ye göç edildikten sonra Hz. Peygamber ve arkadaşları Medine'nin mü'minleri tarafından desteklenince kısa zamanda büyük bir güç haline geldiler. İşte bu ortamda mü'min ve müşrik grupları dışında her iki tarafı aynı anda idare etmeye çalışan üçüncü bir sınıf ortaya çıktı. Medine döneminde ortaya çıkan bu grubu Kur'an "münafıklar" olarak isimlendirdi. Medine döneminin sosyal şartları içinde zuhur eden bu grup daha sonraki literatürde de aynı adla anıldı ve nüzul döneminden başlayarak İslâm toplumu içinde her zaman adından söz ettirdi. Özellikle Medine döneminde fitneci tavırlarıyla Hz. Peygamber'in ve mü'minlerin işini bir hayli zorlaştıran münafıkların olumsuz etkilerinin ciddi manada olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, Kur'an'ın doğrudan kendilerine hitap ettiği âyetler üzerinden izlenebilmektedir.²⁴ Kur'an'da 300'den fazla âyette münafıklar konu edilmektedir. Hatta "el-Münâfıkûn" (Münafıklar) adlı müstakil bir sûre de mevcuttur. Bu âyetlerde münafıkların itikadî durumları, psikolojik yapıları ve ahlâkî bozuklukları, toplumsal hayattaki yerleri, Hz. Peygamber'e ve müminlere karşı tutumları, âhiretteki konumları ayrıntılı biçimde anlatılır.²⁵

²² Mahmut Aydın - Asim Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar* (İstanbul: KURAMER, 2019), 53, 80-88.

²³ Özellikle sûrenin ilk 80-90 âyetinin Necran taraflarından Medine'ye gelen ve Hz. Peygamber'le çeşitli konular üzerine tartışmalar yapan Hıristiyan grupla ilgili olduğu söylenmektedir. Bk. Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (Riyâd: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1420/1999), 2/5.

²⁴ Abdulkerim Bingöl, "Kur'an'da Münafıkların Tenkidi", *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (2016), 151.

²⁵ TDVİA, "Münafık" (Erişim 12 Ocak 2020).

3. Âyetlerin Nüzul Dönemindeki Muhataplarının Doğru Tespit Edilmesi

Âyetlerin, indiği dönem itibariyle kimi/kimleri muhatap aldığını tespit edebilmek için bazı vasıtalardan faydalanmak gerekir. Bunların başında hiç şüphesiz esbâb-ı nüzul rivayetleri gelmektedir. Bu tür rivayetlerin âyetlerin asıl muhatapları hakkındaki en sahih bilgileri sağladığını söylemek mümkündür. Âyetlerin ilk muhatapları ve dolayısıyla bağlamı hakkında bilgiler verdiği için nüzûl sebeplerine vâkıf olmak, âyetlerin doğru anlaşılması açısından da önemlidir. Nüzul sebebi rivâyetlerinin bu önemi ilk asırdan itibaren kabul edilmiş ve önde gelen sahabîler ve birçok âlim tarafından Kur'an'ı bilmek, âyetlerin nüzul sebeplerini bilmekle bir tutulmuştur.²⁶ Bununla birlikte nüzul sebeplerine dair eserlerde Kur'an âyetlerinin tamamı hakkında kayıt bulunmamaktadır. Bulunanların tümünün sağlıklı rivâyetler olduğunu söylemek de kolay değildir. Ayrıca nüzul sebebi olarak zikredilen kimi rivayetlerin muhtevasının esasında farklı şeylerden bahsediyor olması da mümkündür.²⁷ Kendilerini çevreleyen bütün olumsuz şartlara rağmen, nüzul sebeplerine dair rivayetler ilk muhatapların tespitinde vazgeçilemeyecek verilerdir.

Diğer yandan, rivayetlerin eksiklikleri olsa da Kur'an'ın bütün âyetlerinin bir nüzul ortamı olduğu aşikârdır. Çünkü Hz. Peygamber'i ve etrafındakileri çevreleyen bütün olgu ve olayların, Kur'an'ın ilk muhataplarının yaşadığı sosyo-kültürel çevrenin, sahip oldukları inanış, düşünce, duygu, algı, kaygı, tutum, davranış ve eylemlerin Kur'an'ın genel nüzûl sebebi olduğu söylenebilir. Bu bakımdan, âyetlerin ilk muhatapları tespit edilirken sadece nakledilen sebep-i nüzul rivâyetleriyle yetinmeyip nüzul ortamını her bakımdan tanıtan vasıtalardan da faydalanmak gerekir. Böylelikle hem âyetlerin ilk muhatapları daha isabetli tespit edilecek hem de esas manaya daha fazla yaklaşılabilecektir. Âyetlerin esas manasının tespit edilmesi ise onların daha doğru anlaşılması ve akabinde yorumlanmasını temin edecektir.²⁸

Nüzul sebebinin esas muhatapın tespitindeki işlevine A'râf sûresinin 31. âyetini örnek vermek mümkündür. Bu âyet hem umumilik ifade eden bir hitap hem de "israf" terimine atıf yapan

²⁶ Celâlüddin Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Mısır, el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme, 1394/1974), 1/107-110.

²⁷ Bu durumla ilgili Şah Veliyyullâh Dihlevî'nin (ö. 1176/1764) şu açıklamasını hatırdâ tutmak gerekir: "Muhaddisler, Kur'an âyetlerinin sonunda hakikatte nüzûl sebebi kısmından olmayan birçok şey zikrederler. Mesela, sahâbilerin kendi aralarında yaptıkları münazaralarında bir ayeti şahit getirmeleri yahut bir ayeti misal getirip beyan etmeleri yahut Peygamber'in kendi şerefli kelimasında şahit getirmek için bir ayeti okumasını yahut maksadın aslında ayete uygun olan bir hadis rivayeti yahut nüzul yerinin tayini yahut ibhâm yoluyla zikredilmişlerin isimlerini tayin etme yahut Kur'an'a mensup bir kelime telaffuz etmek yoluyla bir hadis rivayeti yahut Kur'an'dan birtakım sûrelerin ve âyetlerin fazileti yahut Peygamber'in Kur'an emirlerinden herhangi bir emre uyup bağlanması ve buna benzer şeyler... Hakikatte bunlardan hiç biri nüzûl sebeplerinden değildir. Ve müfessirin bu şeyleri ihata etmesi de şart olmaz..." Şâh Veliyyullâh Ahmed b. Abdurrahîm ed-Dihlevî, *el-Fevzül-kebir fî usûli't-tefsîr*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 50.

²⁸ Murat Sülün, "Makâm-ı Mahmûd Âyetine Farklı Bir Yaklaşım", *AÜİFD* 50/2 (Ankara: 2009), 9-10.

ifadeler barındırdığı için çoğunlukla farklı şekilde anlaşılmaktadır. Bu anlayışa göre âyet mü'minlere hitap etmekte; mescit veya camide namaz kılacakları zaman temiz/süslü elbiselerini giymelerini ve yemek-içmek konusunda israftan kaçınmalarını emretmektedir. Âyetin bu şekilde anlaşılması daha ziyade Türkçe meallerde kendisini göstermektedir. Bazı örnekler şu şekildedir:

*“Ey Âdemoğulları, namaz kılacağımız her vakit, elbisenizi giyin, süslenin ve yiyin, için, israf etmeyin, şüphe yok ki o, müsrifleri sevmez.”*²⁹

*“Ey Âdemoğulları! Her secde yerine varışta süslerinizi de birlikte alın. Yiyin, için, yalnız saçıp savurmayın. Çünkü Allah saçıp savuranları sevmez.”*³⁰

*“Ey Adem Oğulları! Her namazınızda süslü elbisenizi giyinin. Yeyin, için, israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”*³¹

*“Ey Ademoğulları, her mescidde zîynetinizi takın. Yiyin, için ve israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.”*³²

*“Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yeyin, için fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”*³³

Bu gibi tercümelerde ayetlerin muhataplarının namaz kılan mü'minler olduğu ve onlardan mescitlere giderken ve namaz kılarken süslü ve güzel elbiseler giymelerinin istendiği anlaşılmaktadır. Ayetin ikinci kısmı da örneklerde görüldüğü gibi “yiyin, için ama israf etmeyin; yani yiyip içme konusunda savurganlık yapmayın, gerektiğinden fazla yemeyin, yiyeceğinizi israf etmeyin” biçiminde anlaşılmaktadır. Bu anlayışa göre de yine israfın kendileri tarafından çirkin bir şey olarak görülmesi gereken mü'minler muhatap alınmakta ve israftan uzak durmaları öğütlenmektedir.

Şüphesiz Kur'an'da mü'minlere yönelik böyle uyarıların olması mümkün ve tabiidir. Mü'minler özellikle ibadet hususunda temizliğe riayet etmeli, yiyip-içme konusunda da israftan kaçınmalıdırlar. Esasında başka âyetlerde bu hususlarda daha açık ifadelerle bizzat mü'minlere hitap edildiğini görmek mümkündür.³⁴ Fakat bu âyetin muhataplarıyla ilgili bilgilere bakınca farklı bir durum ortaya çıkmaktadır.

²⁹ *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1955), el-A'râf 8/31.

³⁰ *Kur'an*, çev. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (Ankara: Yıldız Matbaacılık, 1957), el-A'râf 8/31.

³¹ *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli Âlisi*, çev. Ali Fikri Yavuz (İstanbul: Sönmez Neşriyat, ts.), el-A'râf 8/31.

³² *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Ümit Şimşek (İstanbul: Zafer Yayınları, 2004), el-A'râf 8/31.

³³ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Ali Özek vd. (Ankara: TDV Yayınları, 1993), el-A'râf 8/31.

³⁴ Bk. el-Bakara 2/222; el-Mâide 5/6; el-A'râf 7/82; el-İsrâ 17/26-27; el-Furkan 25/67.

Bu ayetin gerçekte öncelikle kime hitap ettiğini ve ne söylediğini öğrenmek için, ayetin indiği zaman ne dediğine ve muhatapların onu nasıl anladığına odaklanan, bu konudaki rivayetleri toplayan ilk dönem kaynaklarına bakmak gerekiyor. Mesela Taberî (ö. 310/923) ayetin izahına girişirken, daha konuyla ilgili rivayetleri bile aktarmadan şunları söylüyor: “Allah Teâla burada, Beyt-i Haram’ı çıplak tavaf eden, orada avret yerlerini örtmeyen, Rableri katında kendilerini temizlemiş olmak için O’nun haram saymadığı yiyecekleri haram kılan müşrik Araplara sesleniyor ve ‘Ey Âdemoğulları! Her ibadet mekânında/ibadet ederken zinetinizi alın, yani elbisenizi giyin; size rızık olarak verdiğim helal şeylerden yiyin-için, Kitab’ımda veya elçim Muhammed’in diliyle haram kıldıklarımın dışında bir şeyi kendinize haram kılmayın’ buyuruyor.” Taberî bu izahını tarihi arkaplandan bahseder nitelikteki birçok rivayetle destekliyor. Buna göre ehl-i hums/hıms (yani Kureyş ve anlaşmalıları) hariç müşrikler genelde Kâbe’yi çıplak tavaf ediyorlardı. Hatta Yemen gibi yerlerden gelenler de aynı uygulamayı devam ettiriyordu. Onlara göre dünya kirine bulanmış elbiseyle tavaf etmek doğru değildi. Bazı kadınlar dahi çıplak tavaf ediyorlardı. Diğer yandan tavaf ettikleri zamanlarda normal şekilde yeme içmeyi de kerih görüyorlardı. Bunu da bir arınma biçimi olarak kabul etmişlerdi.³⁵

Bu bilgilere göre ayetin ilk ve doğrudan muhatapları Mekke’li müşriklerdir. Âyette ibadetlerle ilgili kendi icatları olan yanlış uygulamalar eleştirilmektedir. Dolayısıyla âyetteki “zinetinizi alın” ifadesi “elbisenizi giyin/çıplak tavaf yapmayın” anlamına; “yiyin-için” de “yemezlik etmeyin, yemeyi-içmeyi kendinize haram kılmayın” anlamına gelmektedir. “İsraf etmeyin” emri de bu durumda “helali haram yaparak ve bu konuda kendi kendinize kurallar ihdas ederek haddi aşmayın” şeklinde bir uyarıdır. Allah işte bu şekilde haddi aşanları sevmemektedir. Nitekim devam eden ayette de bu tür şeyleri kendi arzu ve isteklerine göre haram kılanlar eleştirilmektedir.

Âyetlerin ilk muhataplarının tespitinde nüzul sebepleri bilgisi yanında nüzul ortamı yahut Hz. Peygamber’in âyetlerin tebliğiyle ilgili tavrına dair bilgiler de işimizi kolaylaştırmaktadır. Kâfirûn sûresiyle ilgili bazı bilgiler bu konuda örnek verilebilir.

Bilindiği üzere Kur’an, mesajını iletirken muhataplarının açık isimlerini yahut lakap ve künyelerini zikretmemektedir. Açıktan zikredilen nüzul ortamına ait iki isim/künye³⁶ ve kıssalarda adı geçen peygamberlerle onların muarızları hariç Kur’an’ın tamamındaki hitap metodu şahıs ve yer isimlerinin belirtilmemesi şeklindedir. Bunun sebebi Kur’an’ın kişi yahut gruplardan ziyade onların

³⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 12/389 ve devamı.

³⁶ Bu isimler Hz. Zeyd b. Hârise (el-Ahzâb 33/37) ve Ebu Leheb’dir (Tebbet 111/1).

fikir ve amellerini öne çıkarmak istemesi ve meseleyi kişiler bağlamında ortaya koyup şahsileştirmemesi olabilir.³⁷ Özellikle muarızlar söz konusu olduğunda başka bir izah da bizzat kişilerin adını zikredip onların düşmanlığını daha da körüklememe isteği olabilir. Nitekim rivayetlerde, Ebû Leheb'in herkesçe bilinen künyesi Kur'an'da zikredilince onun ve ailesinin Hz. Peygamber'e olan kızgınlığının ve kininin daha da arttığı nakledilmektedir.³⁸

Kur'an kişileri ve grupları muhatap alırken onların isimlerinden ziyade vasıflarını öne çıkarmaktadır. Bu sebeple hitaplarında “en insanlar, ey mü'minler, ey iman edenler, ey kâfirler...” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bu ifadeler ise umum manalı olup karşıdaki muhatabın açık kimliğini bir anlamda gizlemektedir. Şöyle ki, mesela “*De ki ey kâfirler...*” şeklindeki bir hitapta Hz. Peygamber'in tam olarak kime konuştuğunu anlamak güçtür. Sadece hitap için kullanılan ifade dikkate alındığında, Hz. Peygamber'in, karşısındaki bütün kâfirlere hitap ettiğini anlamak imkân dâhilindedir. Nitekim bazı tefsirlerde, bu ifadenin kullanıldığı Kâfirûn sûresinin bu şekilde değerlendirildiğini görmek mümkündür. Buna göre sûrede “ey kâfirler” ifadesi geçtiği için Hz. Peygamber'in yeryüzündeki bütün kâfirlere hitap ettiği söylenmektedir. Bu durumda bahsi geçen ifade bütün zamanlarda yaşayan bütün kâfirleri doğrudan muhatap almış olmaktadır.³⁹ Fakat meseleyi böyle düşündüğümüzde, sûrenin devamındaki âyetlerin manasını doğru tespit etmek zorlaşmaktadır. Zira Kâfirûn sûresindeki âyetler, peygamberliğin ilk zamanlarında inmiş olmasına rağmen, Hz. Peygamber'le kâfirler arasına kalın duvarlar ören ve ilişkiyi tamamen koparan bir görüntü vermektedir. Sûrede âdetâ Hz. Peygamber'in kâfirlerden tamamen uzak durması, onlarla herhangi bir ilişkiye girmemesi, buna karşılık kâfirleri de tamamen kendinden uzak tutması isteniyor gibidir. Oysa kâfirlerle bu şekilde bütün ilişkisini kesen Hz. Peygamber'in onlara tebliğde bulunması ve mesajını onlara ulaştırması imkânsız hale gelecektir. Ayrıca “Sizin dininiz size, benim dinim bana!” ifadesinin bir açıdan şirk inancını olumluyor gibi algılanması da mümkündür.

Bütün bu sorunlar, bahsi geçen âyetlerin asıl muhataplarının tespitiyle ortadan kalkabilir. Rivayete göre Kâfirûn sûresi nazil olduğunda Rasûlüllah gidip Harem'de oturmakta olan müşriklerin ileri gelenlerinin tepesine dikilmiş ve bu âyetleri onlara okumuştur.⁴⁰ Bu rivâyet sıhhat açısından

³⁷ Halis Albayrak, “Mübhematü'l-Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992), 157.

³⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/680; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 8/515-516.

³⁹ Özellikle bazı son dönem müfessirleri “ey kâfirler” ifadesinin müşrik, yahudi, hristiyan, komünist ve benzeri gruplardan bütün kâfirleri kapsadığını söylemekte, herhangi bir tahsisten de bahsetmemektedirler. Bk. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-'Useymîn, *Tefsîru cüz'ü 'amme*, haz. Fehd b. Nâsır es-Süleymân (Riyâd: Dâru's-Süreyyâ, 1423/2002), 335; Abdülmelik b. Muhammed b. Abdurrahman b. Kâsım el-'Âsımî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm “Cüz'ü 'Amme”* (es-Su'ûdiyye: Dâru'l-Kâsım li'n-Neşr, 1430/2009), 169.

⁴⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-'Arabî,

değerlendirildiğinde belki olumsuz bir sonuç ortaya çıkabilir fakat nüzul ortamının tasviri açısından isabetli bir bilgi ihtiva ettiği açıktır. Çünkü bu âyetlerin indiği zamana bakıldığında, özellikle Mekkeli ileri gelen müşriklerin Rasûlüllah’a karşı ciddi manada olumsuz tavır takındıkları ve daha önemlisi onun faaliyetlerine engel olmak için ellerinden geleni yaptıkları görülebilir. Müşriklerin elebaşları, Rasûlüllah’ın çağrısına olumlu cevap vermedikleri gibi, sahip oldukları nüfuzu da kullanarak onunla tebliğ edeceği insanların arasına da girmektedirler.⁴¹ İşte böyle bir ortamda Kâfirûn sûresi, o ileri gelen müşriklere seslenmekte ve Rasûlüllah’ın faaliyetini engellemekten vazgeçmelerini istemektedir. Rasûlüllah’ın tebliğine olumlu cevap vermeleri hususunda kendilerinden ümit kesildiği için bir anlamda “ne haliniz varsa görün, yeter ki tebliğin önünde durmayın” denilerek bu müşrik ileri gelenlerin oluşturduğu barikat geçilmeye çalışılmaktadır. Bu ortamda “*Siz’in dininizi size benim dinim bana!*” ifadesini, şirk inancının olumlanması ya da kabulü değil, uzlaşmaz tavırlı bazı müşrikleri tebliğin önünde engel olmaktan çıkarma gayretinin bir yansıması olarak okumak daha isabetli olacaktır.

Netice itibariyle Kâfirûn sûresinin başında yer alan “ey kâfirler” ifadesinin nüzul ortamındaki esas muhataplarının, Rasûlüllah’ın tebliğ faaliyetlerini engelleyen ve diğer insanlara ulaşmasını zorlaştıran bazı ileri gelen, nüfuzlu müşrik kimseler olduğunu söylemek mümkündür.⁴² Böyle düşünüldüğünde özellikle son âyetle ilgili ortaya çıkan şirk inancının olumlanması veya inanç özgürlüğünün dile getirilmesi⁴³ gibi yorumlar da bertaraf edilmiş olacaktır. Yine ilk muhatapların kim olduğu tespit edilince, bu âyetlerin daha sonra gelen ve kâfirlerle savaşmayı emreden bazı âyetlerle neshedildiği, dolayısıyla artık bu âyetlerin neshin “hükümü mensuh, metni baki” kısmına girdiği şeklindeki görüş de geçersiz olacaktır.⁴⁴

İlk muhataplarının kim olduğu dikkatli bir şekilde tespit edilmediğinde yanlış anlamalara konu olabilen bir ifade de Kur’ân’daki “ekseru’n-nâs” kullanımımızdır. Lafızları bakımından umumilik

1420/2000), 32/329; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Begavî, *Me’âlimü’l-tenzîl*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1420/1999), 5/317.

⁴¹ Hz. Peygamber panayırlarda insanlara tebliğde bulunurken Ebû Leheb gibi bazı önde gelen müşrikler karşı propaganda yaparak insanları Rasûlüllah’tan uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 1/216.

⁴² Kurtubî “ey kâfirler” ifadesinin Allah Teâlâ’nın ilminde kâfir olarak öleceği önceden bilinen kimselere hitap ettiğini, dolayısıyla umum lafzı ile gelmiş olup hususiyet ifade eden lafızlardan olduğunu söylemektedir. Elmalılı da aynı görüştedir. Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li abkâmi’l-Kur’ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî (Riyad: Dâru ‘Âlemi’l-Kütüb, 2003), 20/225-226; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 9/6219-6221. İbn Kesîr de “ey kâfirler” ifadesi yeryüzündeki bütün kâfirleri kapsamaktadır fakat bu hitapla ilk muhatap olanlar Kureys’in kâfirleridir” demek suretiyle ifadenin ilk muhatapının tespitini yapmaktadır. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 8/507.

⁴³ Ebu’l-A’lâ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 7/276.

⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 9/6222.

ifade ettiği için çoğunlukla “insanların çoğu/çoğunluğu” şeklinde anlaşılıp tercüme edilen bu kullanım da aslında düşünüldüğü gibi bütün insanların değil nüzul devrindeki bir kısım insanların “çoğundan” bahsetmekte ve onları muhatap almaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki bu ifadenin geçtiği âyetler, Bakara hariç tümüyle Mekki sûrelerde yer almaktadır.⁴⁵ Dolayısıyla ifadenin doğrudan muhataplarının büyük çoğunlukla Mekke döneminde yer alan bazı insanlar olduğunu söylemek gerekir. Nitekim ifadeye yakından bakıldığında genellikle Kur'ân'ın mesajına karşı olumsuz tavır takınan kimselerden bahseden bağlamlarda yer aldığı görülecektir. Bu bağlamlar dikkate alındığında âyetlerdeki “insanların çoğunluğu” ifadesinin doğrudan muhataplarının çoğunlukla müşrik liderler ve ahiret inancını reddeden kimseler olduğu, bazı yerlerde ise bu liderlere itaat eden kabile üyelerine, Hz. Yûsuf'un kardeşlerine ve çok tanrılı Mısır halkına hitap ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁶

Mesela ifadenin yer aldığı bir âyet mealen şöyledir: “*Kıyamet mutlaka gelecektir, bunda hiçbir şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu buna inanmaz.*”⁴⁷ Âyet bu şekilde okunup anlaşıldığında manasındaki umumilik yansıtılmış olmakta ve sanki âyetin, bir gün kıyametin kopacağına inanan insanların her zaman azınlıkta kalacağını dile getirdiği düşünülmektedir. Fakat bazı müfessirler buradaki “insanların çoğunluğu” ifadesinin kayıtlanması gerektiği görüşündedirler. Mesela Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) bu ifadeyi “Yani Mekke kâfirlerinin çoğunluğu yeniden diriliş fikrini kabul (tasdik) etmiyorlar” şeklinde tefsir ederken⁴⁸ Taberî “Fakat Kureys'in çoğunluğu kıyametin geleceği düşüncesini kabul (tasdik) etmiyorlar” demektedir.⁴⁹ Günümüze yakın müfessirlerden Tâhir b. Âşûr (1879-1973) ise “insanların çoğunluğu”ndan kastın müşrikler olduğunu, zira Mekke döneminde müşriklerin mü'minler karşısında çoğunluğu oluşturduğunu söylemektedir.⁵⁰

Bu açıklamalar bizim kanaatimize göre de doğru olup âyetteki ifadenin ilk muhataplarını isabetli bir şekilde tespit etmektedir. Çünkü âyet Mekke döneminde nazil olan bir sûrede yer almaktadır ve hem harici (yani Rasûlullah ve muhasımlarının mücadele ortamı) hem de dâhili bağlamı (sûredeki diğer âyetlerle ilişkisi) açısından Mekkeli müşrik topluluğa hitap ettiği açıktır. Bu sebeple

⁴⁵ Mesela bk. el-A'râf 7/187; Hûd 11/17; Yûsuf 12/21,38,40,68; er-Ra'd 13/1; en-Nahl 16/38; el-İsrâ 17/89; el-Furkân 25/50.

⁴⁶ Kılınçlı, ““Ekseru'n-nâs” Lafzının Bağlamları ve Muhatapları”, 196.

⁴⁷ el-Mü'min 40/59.

⁴⁸ Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beirut: Dâru İhyâ'it-Türâs, 1423/2002), 3/718.

⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/406.

⁵⁰ İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve't-tenvîr*, 24/180.

esasında âyeti tercüme ederken bunun belirtilmesinde de fayda vardır. Buna göre tercüme-yi yukarıda verdiğimiz şekilde bırakmaktansa, “*Kıyamet muhakkak kopacaktır, bunda hiç şüphe yok. Fakat (Mekke’deki) insanların (müşrik) çoğunluğu buna inanmıyorlar*” şeklinde yapmak daha isabetli olacaktır.

Kur’an’daki “ehl-i kitap” tabiri de kapsamlılığı sebebiyle kendisiyle tam olarak kimin kastedildiğinin gözden kaçırılabilirdiği ifadelerdendir. Bilindiği üzere bu tabir “ilahi bir kitaba inananlar” anlamına gelmekte ve Kur’an’da daha ziyade Yahudi ve Hıristiyanları işaretlemektedir.⁵¹ Esasında nüzul döneminde “ilahi bir kitaba inananlar” Yahudi ve Hıristiyanlardan müteşekkil değildir. Bununla birlikte Kur’an’da ehl-i kitap olarak sadece Yahudi ve Hıristiyanların muhatap alınması, bu iki din mensubunun birtakım eksiklik ve yanlışlıklarının yanında Allah, peygamber, âhiret ve kitap inançlarının bulunması, yani ilâhî kaynağa dayanmaları ve Kur’an’ın o dönemde muhatapı olan insanlarca söz konusu dinlerin bilinmesi sebebiyledir. Nitekim bu din mensupları Hicaz bölgesinde önemli bir etkinliğe sahip olarak Müslümanlarla iç içe yaşıyorlardı.⁵²

Ehl-i kitap tabiri Kur’ân’da, hepsi de Mekke döneminin sonları ile Medine döneminde inen âyetlerde olmak üzere otuz bir defa geçmektedir.⁵³ Bu âyetlere baktığımız zaman “ehl-i kitap” hakkında bazı genel değerlendirmelerin olduğunu görebiliriz. Buna göre onların arasında övgüye lâyık kişiler bulunduğu gibi⁵⁴ kâfirlerin de bulunduğu,⁵⁵ Hz. Peygamber’den kendi arzularına göre mucize isteyip Allah’ın âyetlerini inkâr ettikleri,⁵⁶ Hakk’ı bâtila karıştırdıkları,⁵⁷ emanete riayet etmedikleri,⁵⁸ kendilerine verilen kutsal kitabı tahrif ettikleri,⁵⁹ peygamberlerini öldürdükleri,⁶⁰ müslümanları küfre döndürmek istedikleri,⁶¹ Tevrat ve İncil’deki hükümleri hakkıyla uygulamadıkları⁶² belirtilmektedir. Kur’an ehl-i kitabı Allah’a kulluğa, O’na ortak koşmamaya çağırmakta,⁶³ müslümanlara da onlarla mücadelelerinde itidali tavsiye etmektedir.⁶⁴ Görüldüğü gibi bu yargılar çoğunlukla genellik ifade etmekte ve hangi vasfın tam olarak Yahudi veya Hıristiyanlara ait olduğu anlaşılmamaktadır. Bu

⁵¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 6/485.

⁵² TDVİA, “Ehl-i Kitap” (Erişim 4 Şubat 2020).

⁵³ Muhammed Fu’âd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfhebras li el-fâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1364/1945), 95.

⁵⁴ Âl-i İmrân 3/75, 113-115, 119.

⁵⁵ el-Bakara 2/105; el-Beyyine 98/1.

⁵⁶ Âl-i İmrân 3/70, 98, 112; en-Nisâ 4/153-155; el-Haşr 59/2.

⁵⁷ Âl-i İmrân 3/71.

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/75.

⁵⁹ Âl-i İmrân 3/78.

⁶⁰ Âl-i İmrân 3/112; en-Nisâ 4/155.

⁶¹ el-Bakara 2/109; Âl-i İmrân 3/69, 72, 99, 100.

⁶² el-Mâide 5/68.

⁶³ Âl-i İmrân 3/64.

⁶⁴ el-Ankebût 29/46.

durumda âyetlere biraz daha yakından bakmak ve bu vasıfların kimlere ait olduğunu yani âyetlerin muhataplarının kim olduğunu tespit etmek gerekir.

Birçok müfessire göre özellikle Âl-i İmrân sûresinin baş tarafındaki âyetler Medine'ye Hz. Peygamber'le münazara için gelen Necran Hıristiyanları hakkında nâzil olmuştur. Dolayısıyla bu âyetlerde geçen “ehl-i kitap” ifadesi onlara yönelik bir hitaptır veya onlardan bahsetmektedir.⁶⁵ Bazı müfessirler ise aynı âyetlerin muhatabının kimler olduğu hakkında ihtilaf etmişlerdir. Mesela Âl-i İmrân sûresinin 64. âyetinde⁶⁶ Allah'a ortak koşmamaya çağrılan ehl-i kitabın kim olduğu hususunda farklı görüşler ifade edilmiştir. Buna göre bazıları bu kimselerin Medine'de yaşayan Yahudiler olduğunu söylerken, bazıları da Necran'dan gelen Hıristiyan heyeti olduğunu ifade etmiştir. Taberî, bu farklı görüşlerle ilgili rivayetleri aktardıktan sonra burada herhangi bir tahsise gitmenin isabetli olmadığını, çünkü konunun Allah'a ortak koşmamak olduğunu, bu sebeple âyetin her iki grubu da muhatap aldığını dile getirmektedir.⁶⁷ Bu kimselerin Necran Hıristiyanları olduğunu söyleyenler, sûrenin baş tarafındaki âyetlerin onlara hitaben nâzil olduğu bilgisinden hareket ediyor görünmektedirler. İbn Âşûr gibi bazı müfessirler ise burada Hıristiyanların kastedildiğini çünkü yaratılmış bir varlığı rab edinip Allah'a ortak koşanların onlar olduğunu düşünmektedir.⁶⁸ Her ne kadar Hıristiyanlar'ın Allah'a ortak koşma hususundaki durumları daha belirgin ise de Kur'ân Yahudiler'i de – en azından bir kısmını- Üzeyr'i Allah'ın oğlu kabul etmeleri sebebiyle şirkle ilişkilendirmektedir.⁶⁹ Bu durumda bize göre de bu ve benzeri muhtevaya sahip âyetlerdeki “ehl-i kitap” ifadesiyle Yahudi ve Hıristiyanlara ortak olarak hitap edildiğini düşünmek daha makul gelmektedir. Fakat Âl-i İmrân sûresinin ilk seksen âyeti içinde yer almasına rağmen, zikri geçen bazı “ehl-i kitap” ifadelerinin doğrudan Yahudiler'i muhatap aldığı da anlaşılmaktadır. Mesela sûrenin 70 ve 71. âyetlerinde⁷⁰ geçen “ey ehl-i kitap” hitaplarının Yahudiler'e yönelik olduğu hakkında müfessirler arasında yaygın bir kanaat vardır.⁷¹ Hatta Derveze (1888-1984), bu âyetlerdeki ifade ve vasıfların, Bakara sûresinin 40-

⁶⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2: 5; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1994), 1/403.

⁶⁶ “De ki: “Ey Ehl-i kitap! Gelin, önce şu temel ilkede birleşelim: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim; O'ndan başka bir varlığı tanrı olarak tanımayalım; Allah'ın yanı sıra insanları tanrı yerine koymayalım.” Şayet onlar bunu kabul etmezlerse, o zaman siz, “Şahit olun ki bizler Allah'a teslim olmuş kimseleriz.””

⁶⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/483-485.

⁶⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/268.

⁶⁹ et-Tevbe 9/30.

⁷⁰ “Ey Ehl-i kitap! (Gerçeği) görüp durduğunuz halde niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz? Ey Ehl-i kitap! Neden hakkı bâtil ile karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?”

⁷¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/604.

41⁷², 76-77⁷³ ve 88-90.⁷⁴ âyetlerinde İsrailoğullarına hitapla söylenen sözlerle birebir uyuşmasından hareketle, burada da Yahudiler'e hitap edildiğini dile getirmektedir.⁷⁵

Diğer yandan, başka sûrelerde geçen ve “ehl-i kitap”tan bahseden bazı âyetlerin de doğrudan Yahudiler’i muhatap alarak konuştuğunu söylemek mümkündür. Mesela Nisâ sûresinin 153. âyetinde şöyle buyurulmaktadır:

“Ehl-i kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar bundan daha büyüğünü Mûsâ’dan istemişler, “Biz Allah’ı apaçık göster” demişlerdi de bu baksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı. Bilâhare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağbı (tanrı) edindiler; biz bunu da affettik. Ve Mûsâ’ya apaçık bir delil verdik.”

Burada ehl-i kitap derken Yahudiler’den bahsedildiği açıktır. Nitekim sonraki âyetlerde de Yahudiler’in inatçılıkları, söz dinlememeleri, Allah’ın âyetlerini inkâr edip peygamberlerin bazılarını öldürmeleri gibi suçları sıralanmaktadır. Bu sebeple müfessirler de bu âyetteki ehl-i kitap ifadesiyle Yahudiler’in kastedildiği konusunda neredeyse ittifak halindedirler.⁷⁶

Aynı şekilde Haşr sûresi 2. âyette⁷⁷ geçen “ehl-i kitap” ifadesinin de Yahudiler’den bahsettiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu ve devamındaki âyetler, Uhud savaşının Müslümanların aleyhine sonuçlanmasının ardından tavır değiştirerek Müslümanlarla yaptıkları antlaşmayı bozan, Mekke müşrikleriyle birlikte hareket etme kararı alan ve Hz. Peygamber’e suikast düzenleyen Nadîroğulları’nın cezalandırılmasıyla ilgilidir.⁷⁸

⁷² “Elinizdekini (Tevrat) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur’an) iman edin; sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılığa satmayın. Yalnız benden korkun. Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin.”

⁷³ “Onlar inananlarla karşılaştıklarında ‘İman ettik’ derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise, ‘Allah’ın size açtıklarını (Tevrat’taki bilgileri) rabbiniz katında sizin aleyhinizde delil getirsinler diye mi onlara anlatıyorsunuz; bunları düşünemiyor musunuz?’ derler. Onlar bilmezler mi ki, gizlediklerini de açığa vurduklarını da Allah bilmektedir?”

⁷⁴ “Yahudiler ‘Kalplerimiz perdelidir!’ dediler. Aksine, inkârları sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir; o yüzden çok az inanırlar. Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur’an) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah’ın lâneti böyle inkârcıdır. Allah’ın, kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kâskandıkları için Allah’ın indirdiğini inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü! Böylece onlar gazap üstüne gazaba uğradular. Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır.”

⁷⁵ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru’l-hadîs*, (Kahire, Dâru İhyâ’i’l-Kütübî’l-‘Arabiyye, 1383/1964), 7/170.

⁷⁶ Bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/356; Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Hubeyb el-Basrî el-Mâverdi, *en-Nüket ve’l-uyûn*, thk. es-Seyyid İbn Abdilmaksûd b. Abdirrahim (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, ts.), 1/540; Ebu’l-Kâsim Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdi (Beirut: Dâru İhyâ’i’l-Türâsî’l-‘Arabî, ts.), 1/585; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 11/256; İbn Âşûr, *et-Tabrîr ve’t-temvîr*, 6/14.

⁷⁷ “Ehl-i kitap’tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkararak O’dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemişsiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah’a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah’ın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi; Allah yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O balde ibret alın, ey akıllı sahipleri!”

⁷⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 5/285.

Kur'an'daki "ehl-i kitap" ifadesi gibi, daha çok Medenî sûrelerde geçen "kendilerine kitap verilenler",⁷⁹ "kendilerine kitap verdiklerimiz",⁸⁰ "senden önce kitabı okuyan kimseler"⁸¹ ve "kendilerine kitaptan bir pay verilmiş olanlar"⁸² gibi ifadeler de Yahudi ve Hıristiyanlar'dan bahsetmekte ve onları muhatap almaktadır. Bununla birlikte bu ifadelerle de tam olarak hangi grubun kastedildiği, âyetlerin muhtevası, bağlamı ve haklarındaki rivayetler incelenerek tespit edilebilir. Mesela Bakara sûresi 144 ve 145 âyetlerde⁸³ geçen "kendilerine kitap verilenler" ifadesinin Yahudiler'le ilgili olduğu açıktır. Çünkü bu âyetlerde kıblenin değişmesi ve bu durumu içine sindiremeyenlerin tavırları söz konusu edilmektedir. Tarihsel olarak bildiğimiz kadarıyla kıblenin Kudüs'ten Mekke yönüne çevrilmesini dillerine dolayanlar Medine'deki Yahudiler'le bazı münafık ve müşrik kimselerdi.⁸⁴ Bunların içinde "kitap sahibi" olanlar Yahudiler olduğuna göre bu ifadenin onları muhatap aldığını söylemek mümkündür.

Nisâ sûresi 47 âyette⁸⁵ yer alan "kendilerine kitap verilenler" ifadesinin de Yahudiler'i muhatap aldığını söylemek mümkündür. Zira bir önceki âyette Yahudiler'in yaptıkları tahrifat, İslâm ve Hz. Peygamber'le alay etmeleri ve inkârcılıklarından bahsedilmekte, bu âyette de bu gibi sebepler yüzünden tehdit edilmektedirler. Tehdidin içerisindeki unsurlardan birisi de geçmişte Cumartesi yaşağını çiğneyen, Medine'deki Yahudiler'in bir anlamda ataları kabul edilebilecek kimselerin lanetlenmesinin gündeme getirilmesidir. Bu durumun Yahudiler'le ilgili olduğu açıktır. Ayrıca bu âyetleri Yahudiler'le ilişkilendiren rivayetler de mevcuttur ve bu sebeple birçok müfessir de haklı olarak buradaki "kendilerine kitap verilenler" in Yahudiler olduğu düşüncesindedir.⁸⁶

Bu gibi örneklerde görüldüğü gibi gerek ehl-i kitap, gerekse "kitap verilenler, kitaptan pay verilenler" gibi ifadeler umumi/genel manalı olmasına ve nüzul ortamındaki Kur'an öncesi vahyin

⁷⁹ el-Bakara 2/144, 145; Âl-i İmrân 3/20, 100, 186, 187; en-Nisâ 4/47, 131; el-Mâide 5/5; et-Tevbe 9/29; el-Hadîd 57/16; el-Müddessir 74/31; el-Beyyine 98/4.

⁸⁰ el-Bakara 2/121, 146; el-En'âm 6/20, 89, 114; er-Ra'd 13/36; el-Kasas 28/52; el-Ankebût 29/47.

⁸¹ Yûnus 10/49.

⁸² Âl-i İmrân 3/23; en-Nisâ 4/44.

⁸³ "Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin. Kuşku yok ki kendilerine kitap verilenler bunun rablerinden gelmiş bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir. Kendilerine kitap verilenlere her türlü delili getirsen de onlar senin kiblene asla dönmezler. Sen de onların kiblesine uymayacaksın. Onlar birbirinin kiblesine de uymazlar. Eğer sana gelen gerçeğin bilgisinden sonra onların arzusuna uyarsan, işte o vakit sen kesinlikle hakka çiğneyenlerden olursun."

⁸⁴ TDVİA, "Kible" (Erişim 1 Mart 2020).

⁸⁵ "Ey kendilerine kitap verilenler! Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut cumartesi yasaklarını çiğneyen kimseleri lanetlediğimiz gibi onları da lanetlemeden önce, sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir."

⁸⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/440-447; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, *Te'vilâtü ehlî's-sünne*, thk. Mecdî Bâselûm (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 3/198; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/515; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 10/95; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân*, 5/242; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/78.

müntesipleri olan Yahudi ve Hıristiyanlar'ı işaretlemesine rağmen, yakından bakıldığında bazı yerlerde sadece Yahudiler veya sadece Hristiyanlar'dan bahsettiği ve onları muhatap kabul ederek konuştuğu anlaşılmaktadır. Bu durum tespit edildiğinde ilgili âyetteki övgü, yergi, kınama, eleştirme ve benzeri değerlendirmelerle tam olarak hangi grubun kastedildiği belirlenmiş olacaktır. Bu belirleme, Kur'an ifadelerinin daha isabetli anlaşılmasını temin yanında, nüzul döneminde Kur'an'ın önceki vahiy müntesiplerine bakışı ve onlar hakkındaki değerlendirmeleri de doğruya daha yakın şekilde belirlenmiş olacaktır. Ayrıca bu ayrıntıların meallere yansıtılması, onların âyetlerin manalarını daha doğru aktarmalarını da sağlayacaktır.

4. Anlamının Tespitinde Sıkıntı Çekilen Bir Âyet ve İlk Muhatapları: et-Tevbe 9/122

Tevbe sûresinin 122. âyetini⁸⁷ inceleyeceğimiz bu kısımda, muhatap tespitinin doğru yapılmasının âyetin anlamına etkisinin daha da belirginleşeceğini düşünüyoruz. Her ne kadar önceki kısımlarda benzer örnekleri ortaya koymaya çalıştıysak da burada ele alacağımız âyet, hem hakkında farklı nüzul sebebi rivayetleri aktarılması hem de haber-i vahidin kabulü,⁸⁸ fıkıh ilmini öğrenme, ilim elde etmenin gerekliliği⁸⁹ gibi muhtelif konularda delil olarak kullanılması hasebiyle biraz daha incelemeyi gerekli kılan bir yapı arz etmektedir.

Bahis konusu âyet, lafzi olarak okunduğunda farklı şekillerde anlaşılabilir. Çünkü gramer açısından farklı anlamalara imkân veren bir söz dizimine sahiptir. Tefsir kitaplarında âyet izah edilirken farklı görüşler ve bunları desteklediği düşünülen nüzul sebebi ve bağlam bilgileri aktarılmaktadır. Bu eserlere baktığımızda ulemanın genellikle bu âyeti cihada çıkma meselesiyle ilişkilendirdiklerine şahit oluyoruz. Âyetle ilgili ulemanın bir diğer genel kabulü de burada ilmin önemine dikkat çekildiğini belirtmeleridir. Bu kabule göre dinin sağlıklı bir biçimde tebliği için maddî güç ve düşmana karşı ordu hazırlamak yeterli değildir. İslâmiyet'in hedeflediği medeniyete ilimsiz, irfansız ulaşamaz. Bu itibarla müslümanların kendilerini aydınlatacak ve gerekli durumlarda uyaracak derin bilgi sahibi kimseler yetiştirmek için üzerlerine düşeni yapmaları bir görevdir.⁹⁰

Âyetin söz diziminin farklı anlamalara imkân veren yapısının meallere yansıdığını da görmek mümkündür. Meal yazarları muhtemelen uygun gördükleri nüzul/bağlam bilgilerine dayanarak farklı şekillerde mealler ortaya koymuşlardır. Şu örneklerde bu farklılık açıkça görülmektedir:

⁸⁷ Âyetin metni şu şekildedir: وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

⁸⁸ Ramazan Özmen, "el-Buhâri'nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Âyetler Üzerine Bir İnceleme", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/1 (2009), 229.

⁸⁹ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm (Tefsîru'l-menâr)* (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 11/63.

⁹⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/74-75.

“*Ve maamañib büitün mü'minlerin birden toplanıp sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her bir fırkasından bir zümre dinde fekábat sabibi olmaya çalışmalı ve kavimlerine dönünce de onları inzar etmelidirler. Umulur ki, onlar sakınırlar.*”⁹¹

“*Mü'minlerin hepsinin savaşa çıkmaları uygun değildir. O halde çıkan her kabileden bir kaçının, dini bilgileri öğrenmeye yönelmesi gerekir ki, bunlar, kabile arkadaşları kendilerine döndüklerinde onları uyarsınlar; ola ki aykırı davranışta bulunmaktan kaçınırlar.*”⁹²

“*Mü'minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde (dini ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.*”⁹³

“*Mü'minlerin hepsinin birden (savaş için) seferber olmaları gerekmez. Onların her kesiminden bir grubun da dinde (dini ilimlerde) derin bilgi elde etmek ve kavimleri kendilerine döndüklerinde onları uyararak (ve irşad etmek) için seferber olmaları (çalışmaları) gerekir ki, bu sayede (yanlışlıklarından) sakınırlar.*”⁹⁴

“*Medine dışında yaşayan ve tevbid/İslâm inancını yeni benimsemiş olan mü'minlerin [dini bizçat Peygamber'den öğrenmek maksadıyla] topyekün bir şekilde Medine'ye akın etmeleri doğru olmaz. Nitekim her kabileden küçük bir grubun Medine'ye gelip dini iyice öğrenmesi, sonra gidip kendi kabilesine öğretmesi ve böylece o kabilenin dini şuur ve hassasiyet kazanması daha doğru değil midir?*”⁹⁵

Görüldüğü gibi âyet metnindeki “لَيَنْفُرُوا”, “فَلَوْلَا نَفَرٌ”, “فِرْقَةٌ”, “طَائِفَةٌ”, “لَيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ”, “قَوْمَهُمْ” ve “إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ” ifadeleri, farklı anlamlandırmanın merkezinde yer almaktadır. Buna göre âyette savaş için sefere çıkmaktan mı yoksa bir yerden bir yere yolculuk yapmaktan mı bahsedildiği, bütün mü'minlere mi yoksa belli bir bölgedeki/şehirdeki mü'minlere mi hitap edildiği, *tefakkub fi'din* ve *inzârın* kim tarafından gerçekleştirileceği ve bu iki kavramla neyin kastedildiği hususları belirsizleşmektedir.

Alman oryantalist Rudi Paret (1901-1983) bu âyetin tefsir geleneğinde anlaşılma ve yorumlanma biçimini ele aldığı makalesinde müfessirlerin âyeti yanlış bir biçimde cihad bağlamına yerleştirdiklerini, dolayısıyla elde ettikleri mananın da yanlış olduğunu düşünmektedir. Ona göre âyet

⁹¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964), 3/1347.

⁹² *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*, çev. Bekir Sadak (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1989), et-Tevbe 9/122.

⁹³ *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, çev. Özek vd., et-Tevbe 9/122.

⁹⁴ *Feyzül-Furkân Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hasan Tahsin Feyizli (İstanbul: Server İletişim, 2005), et-Tevbe 9/122.

⁹⁵ *Kur'an-ı Kerim Meali –Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri-*, çev. Mustafa Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), et-Tevbe 9/122.

müstakil bir konudan bahsetmektedir. Bu da civardaki kabilelerin Medine'ye yönelik yoğun yolculuklarına çeki düzen verilmesi isteğidir.⁹⁶

Meselenin detaylarına vâkıf olmak için tefsir eserlerinde konuyla ilgili neler söylendiğini görmek gerekmektedir. Bu sebeple öncelikle âyetle ilgili neredeyse bütün izahları aktaran Taberî'nin tefsirine baktığımızda onun Allah'ın bu âyetle neyi kastettiği ve âyette geçen *nefr* ifadesinin manasının ne olduğu konusunda ihtilaflar bulunduğunu söylediğini görüyoruz. Bu ihtilaflar şu şekilde sıralanmaktadır:

1- Bazı âlimlere göre buradaki *nefr*, Rasûlüllah'ın çölde yaşayanlara İslâm'ı öğretmek maksadıyla göndermiş olduğu bir grup insanla ilgilidir. Bunlar oradayken “*Medine abalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Rasûlüllah'a katılmaktan geri kalmaz ve onu bırakıp kendi canlarının derdine düşmezler.*” (Tevbe 9/120) meâlindeki âyetin nazil olduğunu duymuşlar ve Rasûlüllah'tan geri kalma korkusuyla hemen çölü terk edip Medine'ye gelmişlerdi. Bunun üzerine bu âyet indi ve onların toptan çölü terk edip Medine'ye gelmelerini hoş görmedi.

2- Bazılarına göre *nefr*, mü'minlerin savaşa çıkmasıdır. Dolayısıyla âyet “müminlerin tamamının peygamberlerini yalnız başına bırakarak düşmanlarına karşı sefere çıkmaları doğru değildir” manasına gelmektedir.

3- İbn Abbas'tan nakledilen bir izaha göre bu âyet çevre kabilelerden Medine'ye gelen topluluklarla ilgilidir. Bu insanlar Rasûlüllah'a geliyor, dinleri hakkında sorular soruyor ve öğrendikleri şeylerle dinde derin anlayış sahibi oluyorlardı. Rasûlüllah'a yapmaları ve geri döndüklerinde kabilelerine anlatmaları gereken şeyleri soruyorlardı. Rasûlüllah onlara Allah ve Rasulüne itaati emrediyor, kavimlerine gidip namaz ve zekâtı anlatmalarını istiyordu. Onlar da geri dönüyorlar ve kavimlerini İslâm'a davet edip onları inzar ediyorlardı.

4- Bazıları *nefr* ifadesine “sefere/yolculuğa” çıkmak manası vermiş ve âyeti de şöyle anlamışlardır: “Böyle topluca sefere çıkanlar mü'min değildir. Eğer mü'min olsalardı, hep birden sefere çıkmazlardı. Onlar münâfıklardır. Eğer onlar mü'min olduklarını söylerken samimi olsalardı, bazıları dinde derinleşmek ve kavmine döndüğünde onları uyarmak için sefere çıkardı.”

5- Bazı âlimler ise şöyle demişlerdir: “Âyetteki bu ifadeler, geri kaldıkları için kendileri de Allah tarafından azarlanan kimseler oldukları halde, müslüman bedevîleri ve başka bazı kimseleri

⁹⁶ Rudi Paret, *Kur'an Üzerine Makâleler*, der. ve çev. Ömer Özsoy (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995), 72-77.

Rasûlullah'ın emrine aykırı olarak geri kalmaları sebebiyle ayıplayan münafıklara yönelik Allah'tan bir yalanlamadır.”

Taberî'nin devamla yaptığı açıklamalara göre, âyetin baş tarafını 2. maddedeki gibi anlayanlar, âyetin devamındaki ifadeler konusunda da görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Buna göre bazıları, dinde derinleşecek ve kavmi uyaracak olanların, seriyyeye katılmayıp geride kalanlar olduğunu, dolayısıyla savaş için sefere toptan çıkılmayıp sadece bazı grupların çıkmasının istendiğini düşünmüşlerdir. Bazıları ise, dinde derinleşecek ve kavmi uyaracak olanların, geride kalanlar değil sefere çıkanlar olduğunu düşünmüşlerdir.

Taberî'ye göre âyetin baş tarafıyla kastedilen şudur: Mü'minler savaş yahut başka bir şey için toptan seferber olup Rasûlullah'ı geride bırakmamalıdır. Yapmaları gereken, Rasûlullah bir seriyye düzenlediğinde, her kabileden bir grubun ona katılmasıdır. Böylece Medine'de Rasûlullah'la birlikte bazı Müslümanlar da kalmış olacaklardır. Bu, Taberî'ye göre en doğru olan görüştür. Çünkü bu âyetin öncesinde (et-Tevbe 9/120) zaten mü'minler sefere çıkma zamanında Rasûlullah'tan geri kalmamaları konusunda uyarılmışlardır. Ama bu, Rasûlullah'ın katıldığı seferler içindir. Rasûlullah bir seriyye düzenleyip kendisi Medine'de kaldığında ise herkes seriyyeyle birlikte gitmemeli, bir kısım Müslümanlar Rasûlullah'la beraber kalmalıdır. Taberî'nin tercihinin göre, dinde derinleşecek ve kavmi uyaracak olanlar da işte sefere çıkan bu gruptaki insanlardır. Bunlar çıkılan seferde Allah düşmanlarına karşı elde edilen zaferlere şahit olmak suretiyle İslâm'ın hakikatini ve diğer dinlere üstünlüğünü derin bir şekilde kavrayacaklar ve geri döndüklerinde kavimlerini uyaracaklar, kavimleri de böylece İslâm'dan yüz çevirip de mağlup olan ehl-i şirkin durumuna düşmekten sakınabileceklerdir.

Taberî, Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) ait olduğunu söylediği bu görüşü dilsel açıdan da temellendirmeye çalışır. Ona göre *nefr* kelimesi tek başına kullanıldığında Araplarca çoğunlukla savaşla ilişkilendirilir. Yine âyetteki *li-yetefekke kabû* ifadesi de öncesindeki *nefrin* şartıdır. Dolayısıyla dinde derinleşecek olanlar, savaşa çıkan gruptaki insanlardır.

Taberî, dinde derinleşeceklerin neden geride kalanlar olamayacağı yönündeki bir soruya – *kîle* (denilir ki) formunu kullanarak- şöyle cevap vermektedir: “Bunu imkânsız olduğu için uygun görmüyoruz. Çünkü cihada çıkan grubun bu yolculuğu geride kalanların dinde derinleşmelerinin sebebi olsaydı, sefere çıkanların geride kalanlarla birlikte kalmaları onların cehaletinin ve dinde derinleşmeyi terk etmelerinin sebebi olması gerekirdi. Ama biz biliyoruz ki, onlar sefere çıkmasalar ve kalsalardı, bu kalışları aslen geride kalanların dinde derinleşmelerini engelleyici bir sebep olmazdı.”

Yine Taberî'ye göre âyetteki “döndükleri zaman kavimlerini uyarmaları için” cümlesi, “dinde derinleşmeleri için” cümlesine atıf yapılmıştır. Açıkta ki sefere çıkan grup, önceki âyette yer alan Allah'ın ikazı ve buna bağlı olarak azap korkusu sebebiyle sefere çıkmıştır. Bu durumda, geride kalanların, sefere çıkanları inzar etmelerinin manası nedir? Neticede her iki grup da Allah'ın onları uyarmış olmasının manasını eşit seviyede bilmektedirler. Eğer bir grubu “uyarmaya daha layık” diye tanımlamak mümkün olsaydı bunu hak eden sefere çıkan grup olurdu. Çünkü onlar –geride kalanların aksine- Allah'ın kudretine ve kâfirlere karşı Müslümanlara yardımına şahit olmuşlardır. Dolayısıyla seferden dönenler hem geride kalan mü'minleri hem de henüz iman etmemiş olanları “kâfirlerin başına gelen şeyler sizin de başınıza gelebilir” diye uyacaklardır.⁹⁷

Taberî farklı bir açıdan yaklaşmış olsa da belirtmek gerekir ki, esasen âyetin lafzında geride kalanların dinde derinleşmesi gerektiğini ihsas eden bir yapı ve durum yoktur. Böyle olmasına rağmen, bu düşüncede olanlar âyete takdir yapmak durumunda kalmaktadırlar. Bunun neticesinde de âyeti “her kabileden bir grubun yola çıkması, *diğer grubun ise* dinde derinleşmek.... için *geride kalması...*” şeklinde okumakta ve anlamaktadırlar. Oysa Hafâcî'nin (ö. 1069/1659) de isabetle belirttiği gibi bir grup yolculuğa çıkacaksa geride elbette bazı kimseler kalacaktır, bunu söylemeye gerek yoktur. Âyette geçen “لِيُنْفِقُوا” fiilindeki zahirin (failin) seyahate çıkan gruba döndüğü kelamın kendisinden anlaşılmalıdır.⁹⁸ Yani bahsi geçen zamir geride kalanlara dönüyor olsaydı, bu kelamda açıktan zikredilirdi.

Taberî'nin aktardığı bu açıklamalar ve rivayetler, öncelikle âyetin anlaşılmasında ciddi bir sorun bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bunun, âyetin öncelikli muhatabının tespitindeki belirsizlikten kaynaklandığı açıktır. Diğer yandan Taberî'nin tercih ettiği görüş ve yaptığı açıklamalar bazı yönlerden eleştirilmeyi hak etmektedir. Mesela *nefr* kelimesi, onun dediği gibi yalnız başına bulunduğu anda çoğunlukla savaş için sefere çıkmak manasında kullanılsa da, hayvanların bir yerden bir yere gidişi veya hacıların Mina'dan çıkışı için de kullanılmaktadır. Hatta erken dönem sözlüklerinde *nefr* kelimesi için “savaş yahut başka bir şey için sefere çıkan topluluk” anlamı verilmektedir.⁹⁹ Dolayısıyla âyetteki *nefr* zorunlu olarak savaşa çıkma anlamı vermek gerekli değildir. Ayrıca “dinde derinleşmek” diye anlaşılabilir *tefakküh fi'd-dîn* Taberî'ye göre savaşta Allah'ın ehl-i küfre karşı

⁹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/565-574.

⁹⁸ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, *Hâşiyetü's-şihâb 'alâ tefsiri'l-Beydâvî* (Beirut: Dâru Sâder, ts.), 4/376.

⁹⁹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dürayd el-Ezdî, *Cemheratü'l-luga*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî (Beirut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 2/788; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâb*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 2/833-834.

Müslümanlara nasip edeceği zaferden hareketle O'nun kudretine ve İslâm'ın üstünlüğüne şahit olmak demektir. Açıkçası bu yorum tartışmaya açıktır. Çünkü böyle bir durum en fazla ibret almakla ilişkilendirilebilir. Dini derinlemesine kavramak veya din hakkındaki ilmin yahut marifetin artması, araştırmak, incelemek veya dinin otoritesinden ilim öğrenmekle elde edilebilir. Nitekim Kadı Abdülcebâr (ö. 415/1025) da “bu türlü bir müşahede dinde derinleşmek sayılmaz” diyerek bu görüşü eleştirmiştir.¹⁰⁰ Diğer taraftan, geride kalanlar da gidenler gibi Müslümanlar ise onların alınan gali-biyet vasıtasıyla inzar edilmesi gereksiz olur. Çünkü savaşa çıkmamış olsalar bile onlar da bu hususta Allah'ın mü'minlerin yardımcısı olduğunu bilirler ve buna inanırlar. Ayrıca zafer nasip olduğunda buna savaşa katılanlar şahit olduğu gibi geride kalanlar da bir şekilde şahit olmuş olacaktırlar. Kaldı ki, Derveze'nin de belirttiği gibi, Tebuk seferinden sonra Rasûlullah'ın herhangi bir gazveye katıldığı rivayet edilmemiştir. Yine bu dönemde sadece Hz. Ali komutasında Yemen'e gönderdiği bir seriyeyden ve Üsâme b. Zeyd komutasında Belka'ya gitmek üzere bir ordu hazırladığından bahsedilmektedir.¹⁰¹ Tevbe sûresinin hicretin dokuzuncu yılında inmeye başladığı düşünülürse,¹⁰² bu dönemde Müslümanların topluca sefere çıktığı ve bunun için âyette eleştirildiğini söylemek gerçeğe tekabül etmemektedir. Netice itibariyle Taberî'nin tercih ettiği bu görüş, âyetin anlamını sağlam bir şekilde ortaya koyabilmiş değildir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Taberî Hasan-ı Basrî'ye ait olan bu görüşü tercih ederken her ne kadar bu âyetle 120. âyet arasında anlam bağı ve sebep ilişkisi kuruyorsa da, İmam Mâturîdî (ö. 333/944) Hasan-ı Basrî'nin bu âyetin 120. âyeti neshettiğini söylediğini nakletmektedir.¹⁰³

Taberî'nin yaptığı gibi, âyeti savaş için sefere çıkmak anlamıyla ilişkilendirmek müfessirler arasında yaygınlık kazanmış görünmektedir. Böyle olması biraz âyetteki *nefr* ifadesiyle ilgiliyse de asıl sebep âyetin bir anlamda küffâra karşı cihad sıyahında yer alıyor olmasıdır. Zira önceki âyetlerde Tebuk seferine katılmayan üç kişinin durumundan (118. âyet) ve savaşa çıkma zamanında Rasûlullah'ın yalnız bırakılmaması gerektiğinden (120. âyet) bahsedilirken, 123. âyette yakındaki düşmana karşı savaşmaktan bahsedilmektedir. Durum böyle görünmekle birlikte hem Taberî'nin hem de başka bazı müfessirlerin âyetin tefsiri sadedinde naklettiği diğer (savaşa çıkma dışındaki) açıklama ve rivayetler, aslında âyetin cihad bağlamı dışında değerlendirilmesinin de mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Mesela Taberî'nin üçüncü sırada İbn Abbas'tan naklettiği açıklama böyledir. Bu izah dikkate alındığında âyet cihad bağlamı dışına çıkmakta ve yeni bir söz haline gelmektedir. İmam

¹⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/171.

¹⁰¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 9/559.

¹⁰² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/714.

¹⁰³ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehbî's-Sünne*, 5/509.

Mâturîdî de Taberî'deki bu açıklamayı biraz daha genişleterek aktarmaktadır. O, bazılarının bu âyetin çoluk çocuk toplanarak Medine'ye Rasûlüllah'ın yanına gelmek isteyen çevre kabilelerden insan gruplarıyla ilgili olduğunu söylediğini belirtir. Âyet o insanların bu tavrını yasaklamaktadır. Çünkü bu kimseler Medine'nin nüfusunun kalabalıklaşması, yerli halkın yaşam alanlarının daralması ve fiyatların artması gibi olumsuzluklara sebep olmaktadır. Bu durumda hepsinin toptan Medine'ye gelmesi gerekli değildir. Sadece birkaç kişinin gelmesi yeterlidir. Buna bağlı olarak âyetin son bölümü de, bu insanların Medine'de Rasûlüllah'tan din hakkında gereken şeyleri öğrenip, geri dönünce bunları kabilelerine bildirmesinin (*inzâr*) istenmesi şeklinde anlaşılır. Kabile halkı da bu yeni bilgileri gelenlerden öğrenip dinlerini daha iyi yaşamak için çaba sarf ederler.¹⁰⁴ Mâturîdî bu görüşü diğer görüşlerle birlikte zikretmekte fakat herhangi bir tercihte bulunmamaktadır.

Daha sonraki müfessirler arasında Râzî de âyetin cihad bağlamı dışında değerlendirilmesinin ihtimal dâhilinde olduğunu söyler. Ona göre, böyle olması durumunda âyet Rasûlüllah'tan ilim elde etmekle ilgili olup şu manaya gelecektir: “Mü'minlerin, dinde derinleşmek için hep birlikte Rasûlüllah'ın huzuruna varmaları gerekli de uygun da değildir. Çünkü bu durum, ancak özür sahibi olanların geri kalacağı cihad gibi değildir. Bunun yerine civar şehirlerde yaşayan toplulukların içinden bazı gruplar dinde derinleşmek, helâli haramı öğrenmek ve vatanlarına dönüp, küfürlerinden vazgeçsinler diye kavimlerini uyarıp sakındırmak için Rasûlüllah'ın huzuruna varsalar daha iyi olmaz mı?”¹⁰⁵ Bu izah da benzer şekilde, âyetin savaştan bağımsız bir konudan bahsetme ihtimalini gündeme getirmesi açısından dikkate değerdir.

Âyetin cihad bağlamı dışında yer aldığını düşünen başka bir âlim de Mevdûdî'dir (1903-1979). Ona göre âyet savaşa çıkmakla değil, Medine civarındaki bedevi kabilelerin akın akın Medine'ye gelmeleriyle ilgilidir. Âyet bu topyekün hareketi doğru bulmamakta, sınırlı sayıdaki insanın gelerek dini Rasûlüllah'tan öğrenmelerini ve sonra geri dönüp kabilelerine öğretmelerini teşvik etmektedir.¹⁰⁶ Fakat ona göre bu âyet, sûrenin 97. âyetinde zikri geçen bedevilerin küfür ve nifaklarıyla

¹⁰⁴ Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehbî's-Sünne*, 5/509.

¹⁰⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 16/171.

¹⁰⁶ Nitekim Mevdûdî âyeti tercümesi de bu görüşü doğrultusunda: “İman ehlinin tamamının yola çıkması gerekmezdi. Ancak topluluklarının her kesiminden birkaç kişinin çıkıp gelmesi, dini anlamaları ve geri dönüp kendi bölgelerinin halklarını (gayri İslâmî davramışlardan) sakınmaları için uyarımları gerekmez miydi?” Bk. *Tefhîmu'l-Kur'an Meali*, çev. Mevlana Seyyid Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, Türkçeye çev. Durmuş Bulgur (Konya: Yediveren Kitap, 2004), et-Tevbe 9/122. Mevdûdî'nin bu mealini başka bir kitabından vermemizin sebebi, *Tefhîmu'l-Kur'an*'ın Türkçe tercümesinde (İnsan Yayınları) onun kendi mealini yerine Ali Bulaç'ın mealinin kullanılmış olmasıdır. Bunun gerekçesini tam olarak bilemiyoruz. Fakat Bulaç'ın âyeti tercümesi Mevdûdî'nin açıklamalarıyla tamamen zıt yönde olduğu için âyetin mealıyla tefsiri arasında çelişik bir durum oluşmuştur. Bulaç'ın bu âyeti tercümesi şöyledir: “Mü'minlerin tümünün öne fırlayıp çıkmaları gerekmez. Öyleyse onlardan her bir topluluktan bir grup, çıktığında (bir grup da), dinde derin bir kavrayış edinmek (tafakkukhta bulunmak) ve kavimleri kendilerine geri döndüğünde onları uyarmak için (geride kalabilir). Umulur ki onlar da kaçınıp-sakınırlar.”

ilişkilendirilmelidir. O âyetteki olumsuz sıfatlar –özellikle nifak-, bedevilerin İslâm hakkındaki cehaletlerinin bir sonucuydu. İşte bu 122. âyette onlara bu cehaletlerini giderme yöntemi öğretilmektedir. Bu yöntem onların Medine'ye gelerek Rasûlüllah'tan İslâm'a dair doğru bilgiyi almalarıdır. Fakat bunun için oraya akın etmemeleri gerekir. Belli kimselerin gelmesi yeterlidir.¹⁰⁷ Kanaatimizce Mevdûdî âyetin maksadını doğru tespit etmekle birlikte, 97. âyetle kurduğu bağlantı pek isabetli değildir. Çünkü orada esasen İslâm'a karşı bu tür tavırlar sergileyen bedevilerden bahsedilmektedir. Her ne kadar onların inkârcılık ve nifakta ileri gittikleri genel bir biçimde dile getirilmişse de 99. âyette bedeviler arasında da imanında ve davranışlarında samimi olanların bulunduğu dikkat çekilmiştir. 120. âyette de yürekten inanmış kimselerle yakın temas halinde olan bedeviler hakkında olumlu ifadeler kullanılmış, böylece 97. âyetteki ifadenin kapsamı sınırlandırılmıştır.¹⁰⁸ Ayrıca orada küfür ve nifak sebebiyle azarladığı bedevilere 122. âyette “mü'minler” diye hitap edip nazik bir üslupla onları uyarması birbiriyle çelişmektedir. Şunu da eklemek gerekir ki, Mevdûdî'nin açıklamalarına bakılırsa âyet sanki İslâm hakkında gerçek bilgiyi elde edip cehaletten kurtulmaları için bedevileri Medine'ye çağırılmaktadır. Oysa âyette zaten bir yere (Medine'ye) yönelmiş kalabalıkları azaltma ve çoğunluğunu geri döndürme/yerinde kalmaya ikna etme amacı açıktır. Yani hareketi başlatan âyet değil kalabalıklardır.

Açıkçası, ortaya çıkardığı anlam sorunları ve başıyla sonu arasındaki uyumsuzluk problemleri nedeniyle biz de âyetin savaş/çihad bağlamında okunmasının doğru olmadığı kanaatindeyiz. Bize göre âyetin muhatabı, İbn Abbas'tan nakledilip İmam Mâturîdî'nin detaylandığı açıklamada olduğu gibi, Medine civarında yaşayan ve İslâm'ı henüz kabul eden bazı kabilelerdir. Bu kabileler, gerek Rasûlüllah'a yakın olmak, gerekse hicret şartını yerine getirmek için Medine'ye akın etmiş olmalı. Fakat bu durum hem Medinelileri hem de Rasûlüllah'ı rahatsız etmiş olmalı ki yeni Müslümanları nazikçe uyarın bu âyet nâzil olmuştur. Tevbe sûresinin iniş zamanı ve tarihsel ortamı/bağlamı göz önüne alındığında bu açıklama daha isabetli görünmektedir.

Tarih kaynaklarının aktardığına göre hicretin beşinci yılından itibaren civar kabilelerden bazı gruplar (vüfûd) Medine'ye gelmeye başlamışlardır. Dokuzuncu yılda, Tebük seferinden sonra İslâm'a girişlerin de artmasıyla birlikte bu grupların sayısında da bir artış olmuştur. Bu sebeple bu yıla “heyetler yılı” adı verilmiştir.¹⁰⁹ Gelen heyetler üç beş kişiden oluşabildiği gibi yüzlerce insandan

¹⁰⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 2/292-293.

¹⁰⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/48-49.

¹⁰⁹ Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî el-Me'âfirî, *es-Sîratü'n-nebevîyye*, thk. M. es-Sekâ, İ. el-Ebyâr, A. eş-Şelebî (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 2/560.

müteşekkil de olabiliyordu. Mesela İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) bildirdiğine göre ilk grup, hicretin beşinci senesinde gelen Müzeyne kabilesinden insanlardı. Bunlar dört yüz kişiydiler. Muhacirlik vasfı kazanmak için Medine'ye yerleşmek istiyor olmalı ki Rasûlüllah onlara "Siz nerede idiyerseniz orada muhacirlersiniz, malınıza mülkünüze geri dönün" demiştir. Bunun üzerine onlar da kabilelerine geri dönmüşlerdir.¹¹⁰ Aynı konuşma Rasûlüllah ile 'Abs kabilesinden gelen heyet arasında da yaşanmıştır.¹¹¹ Mekke'nin fethinden sonra Bâhile kabilesinden bazı temsilciler Rasûlüllah'a gelerek İslâm'a girmişlerdi. Rasûlüllah onlara hem eman hem de İslâm'ın bazı kurallarını yazdırdığı mektuplar verip kabilelerine geri göndermiştir.¹¹² Onuncu yılın Şa'ban ayında Havlân kabilesinden bazı insanlar gelmiş ve İslâm'a girdiklerini bildirmişlerdir. Rasûlüllah kabilelerindeki putun ne durumda olduğunu sormuş, onlar da artık İslâm'a girdiklerini, dönünce hemen onu yıkacaklarını söylemişlerdir. Rasûlüllah'a İslâm'la ilgili bilmeleri gereken şeyleri sormuşlar, o da onlara anlatmış ve sahabelerden bazılarına onlara Kur'an'ı ve sünnetleri öğretmesini emretmiştir. Daha sonra bu insanlar kabilelerine geri dönmüşler, hemen bahsi geçen putu yıkmışlar ve insanlara Rasûlüllah'ın haram ve helal kıldığı şeyleri anlatmışlardır.¹¹³

Benzer rivayetlerden anlaşılıyor ki, özellikle Mekke'nin fethini takip eden zamanlarda civar kabilelerden Medine'ye doğru bir seyahat akını oluşmuştur. Gelenler çok kalabalık olabildiği gibi, birkaç kişilik gruplar halinde de olabiliyordu. Gelenlerin istekleri çeşitliydi. Bazıları esirlerini geri istemek, bazıları kendisi veya kavmi için eman almak, bazıları Rasûlüllah'la tartışmak, bazıları itaatini bildirmek, bazıları İslâm'a olan rağbetini izhar etmek ve bazıları da İslâm'ı kabul etmiş olan kavminin temsilcisi sıfatıyla İslâm ve ahkâmı hakkında daha fazla bilgi edinmek için gelmişti.¹¹⁴ O zamanki şartları düşündüğümüzde Medine'ye gelenlerin birkaç saat kalıp hemen geri döndüklerini söylemek pek mümkün değildir. Dolayısıyla gelenler en az birkaç gün Medine ve yakın yerlerde ikamet ediyorlardı. Bundan dolayı Medine'de bir nüfus yoğunluğunun olduğunu tahmin etmek zor değildir. Yine buna bağlı olarak Medine'nin yerli halkının bu durumdan olumsuz etkilendiği de söylenebilir. Her ne kadar bu heyetleri güler yüzle karşılayıp hediyelerle uğurlasa da Rasûlüllah'ın da böyle kalabalık gruplar yerine üç-beş kişilik temsilcilerle görüşmeyi daha makul bulacağını tahmin etmek güç değildir. Bu hususlar göz önüne alındığında, aynı dönemlerde nazil olan Tevbe sûresinde, bu yönde

¹¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/291.

¹¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/296.

¹¹² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/307.

¹¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/324.

¹¹⁴ Safiyyürrahmân el-Mübârekfûrî, *Ravzatü'l-envâr fî sîrati'n-Nebîyyi'l-Mubtâr*, (Riyad: Vizâratü'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1432/2011), 325-326.

bir uyarının gelmiş olması gayet makul ve anlaşılırdır. Diğer yandan civar kabilelerden gelenlerden bahsedilirken tarih kitaplarında *nefer* kelimesinin kullanılması da¹¹⁵ âyetin ifade biçimiyle uyumludur.

Müfessirlerin âyeti savaşa çıkmakla ilişkilendirmeleri, yukarıda da geçtiği üzere, âyetin “cihad” bağlamında yer alıyor görünmesinden kaynaklanmaktadır. Âyetlerin tertibinin sahabe tarafından yapıldığını düşünen Paret'e göre “Kur'an'ın redaksiyonu esnasında veya Tevbe sûresinin tertibi sırasında” bu âyetin kâfirlere karşı savaşa ilgili olduğu düşüncesinden hareket edilmiştir.¹¹⁶ Aslına bakılırsa âyetlerin tertibinin ister tevkifi isterse içtihadî olduğu kabul edilsin, uzun sûrelerde bütün âyetler bir konu bütünlüğü oluşturacak şekilde yer almamaktadır. Bundan dolayıdır ki müfessirler bazı âyetlerin öncesi-sonrasından bağımsız “yeni bir söz” olduğunu belirtebilmişlerdir. İncelediğimiz âyetle ilgili gerek İbn Abbas'tan gerekse diğer müfessirlerden gelen bazı açıklamalar da bunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla Mushaf'ın yapısı düşünüldüğünde bu durum gayet normaldir.

Bununla birlikte âyeti doğrudan savaşa çıkmakla ilişkilendirmeyip yine de bir şekilde cihad bağlamına yerleştiren âlimler de vardır. Mesela Ni'metullah Nahcuvânî (ö. 920/1514 [?]) âyeti şöyle izah eder: “Civardaki mü'minlerin Rasûlüllah'ın yanına topyekün gelip kendi beldelerini korumasız ve tehlikeye açık bırakmaları uygun ve gerekli değildir. Bunun yerine her topluluktan bir grup din hususunda derinleşmek ve dinin şiarlarını ve yapılması gerekenleri öğrenmek; ardından geri döndüklerinde bu öğrendikleriyle kavimlerini uyarmak, İslâm'ın şiarlarına ve dinin ilkelerine dair öğrendiklerini ve iyice kavradıklarını onlara da öğretmek için Rasûlüllah'ın yanına varsa daha uygun olmaz mı? Böylece kavimleri de doğru dinin yasaklarından sakınır, emirlerini yerine getirir ve itikatlarını düzeltirler. Neticede Allah'a gerektiği gibi iman eder ve O'nun dinini hayat tarzı haline getirirler. Nahcuvânî bunları söyledikten sonra “İslâm'ın şiarlarından en önemlisi de savaştır (kıtal)” diyerek konuyu mü'minlere yakın düşmanla özellikle savaşmayı emreden bir sonraki âyetin tefsirine bağlar. Bu durumda âyet bir şekilde cihad bağlamına yerleştirilmiş olmaktadır.¹¹⁷

Âyetin bağlamını farklı şekilde izah eden müfessirlerden birisi de Şevkânî'dir. O âyetin manası hakkında iki görüş bulunduğunu söyler: Bazıları âyetin cihad ahkâmıyla ilgili olduğunu düşünmektedir. Buna göre âyette bütün mü'minlerin savaşa katılmasının uygun olmadığı, sadece bir grubun katılmasının yeteceği, bir grubun ise geride kalıp ilim tahsil edeceği ve geri döndükleri zaman mücahitleri irşad edeceği anlatılmaktadır. Bazıları ise âyetin cihad hükümleriyle ilgisiz olup, ilim elde etmek ve dinde derinleşmek için yolculuğa çıkmanın meşruiyeti konusunda müstakil bir hüküm

¹¹⁵ Bunun için İbn Sa'd'ın eserinin yer aldığı yukarıdaki dipnotlara bakılabilir.

¹¹⁶ Paret, *Kur'an Üzerine Makâleler*, 75-76.

¹¹⁷ Ni'metullâh b. Mahmûd en-Nahcuvânî, *el-Fevâtibu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtibu'l-gaybiyye* (Mısır: Dâru Rukâbî li'n-Neşr, 1419/1999), 1/322.

barındırdığını düşünmektedir. Buna göre bütün mü'minler değil yalnızca belli bir grup bu iş için yola çıkacak, ilim elde ettikten sonra geri dönüp kavimlerini irşad edeceklerdir. Bu durumda tıpkı cihad için mü'minlerden bir grubun sefere çıkmasının gerekliliği gibi ilim için de mü'minlerin hepsinin değil belli bir grubun yola çıkması (gayret göstermesi) gerektiği için Allah Teâla âyeti bu bağlama yerleştirmiştir.¹¹⁸

Netice itibariyle Tevbe sûresinin 122. âyetini, hem kendi iç bütünlüğü (başı ve sonu arasındaki anlamsal tutarlılık) hem de nüzul ortamının şartları düşünüldüğünde cihad için seferber olmakla ilişkilendirmek yerine, yeni Müslüman olan çevre kabilelerin yoğun bir şekilde Medine'ye yönelmeleri ve bu durumun oluşturduğu nispi rahatsızlığın giderilmesi bağlamında anlamak daha isabetli görünmektedir.¹¹⁹ Bu durumda, hitabında “mü'minler” şeklinde genellik ifade eden bir kelime kullanılmışsa da âyetin nüzul dönemindeki muhatapları öncelikle “heyetler yılı”nda Medine'ye gelen yeni Müslümanlar olmaktadır. Bütün bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda âyetin tercümesinin iki şekilde yapılması kanaatimizce uygundur. Eğer âyet lafzi tercüme yapılacaksa “Mü'minlerin topyekün seferber olmaları uygun değildir. Bunun yerine, her kabileden bir grup, dinde derinleşmek ve geri döndüklerinde sakınmaları maksadıyla kavimlerini uyarmak için yolculuk yapsa ya!” denebilir. Fakat âyetin neden bahsettiğinin ve kimleri öncelikle muhatap aldığının daha berraklaşması için tefsirî bir tercüme yapılacaksa o zaman da şöyle denebilir: “*[Medine civarındaki kabilelerden İslâm'ı yeni benimsemiş olan] mü'minlerin [Peygamber'e yakın olmak veya dini öğrenmek maksadıyla] topyekün Medine'ye akın etmeleri doğru olmaz. Bunun yerine her kabileden küçük bir grubun dini iyice öğrenmek ve geri döndüklerinde kabilelerini irşad etmek için [Medine'ye] gelmeleri daha uygun olmaz mı! Böylece kabilelerindeki insanlar da [İslâm'ı daha iyi öğrenip] dikkatli davranırlar.*”

Değerlendirme ve Sonuç

Kur'ân Hz. Peygamber'in peygamberliği süresince, belirli zaman aralıklarıyla nazil olmuştur. Yaklaşık yirmi üç yıllık bir zaman dilimini kapsayan bu süreçte Kur'an Peygamber'in dilinden insanlara tebliğ edilmiştir. Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği vahiyler, karşısındaki insanları muhatap almış ve onlara konuşmuştur. Başka bir ifadeyle Kur'ân boşlukta asılı duran ve esasen kimseyi muhatap almayan bir hitap olmamış, aksine karşısındakilere konuşan ve onları muhatap kabul ederek sözünü söyleyen bir hitap olarak ortaya çıkmıştır. Elimizdeki Kur'ân metnini bu gözle okuduğumuzda, onun “Ey insanlar, ey inananlar, ey kitap ehli, ey peygamber hanımları, ey peygamber...” gibi ifadelerinin öncelikle doğrudan karşısındaki kimselere konuşmasının yansımaları olduğunu kolaylıkla

¹¹⁸ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/473-474.

¹¹⁹ Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 43.

fark ederiz. Bunun dışında, Hz. Peygamber'e sorulan bazı sorular ve bunların Kur'ân'da "sana soruyorlar" ifadesiyle cevaplanması da benzer durumu yansıtan örneklerdendir.

Kur'ân'ın nüzul süreci genel olarak Mekke ve Medine dönemi şeklinde ikiye ayrılır. Bu iki dönemde de Kur'ân, öncelikle Hz. Peygamber ve onu çevreleyen kimseleri muhatap olarak almış ve onlara konuşmuştur. Dolayısıyla Mekke döneminde muhataplar Rasûlüllah, onun yakın çevresi ve kabilesi başta olmak üzere Mekke halkıdır. Az sayıdaki farklı din mensuplarını bir kenara bırakırsak, Mekke halkının büyük çoğunluğu şirk inancına sahip kimselerden müteşekkil olduğu için Kur'ân'ın bu dönemde müşriklere hitap ettiğini söyleyebiliriz. Medine döneminde ise başta Ehl-i kitap olmak üzere farklı dinlerden insanlar da Kur'ân'ın ilk muhatabı olmuştur.

Kur'ân hitabının ilk muhataplarını tespit etmek, onu doğru ve isabetli anlayabilmek için büyük önem arz etmektedir. Çünkü söylenen söz (ne dediği ve ne kastettiği), sözün muhatabı göz önünde bulundurulmaksızın kolaylıkla doğru anlaşılabilir. Söylenen bir söz ve muhataba yöneltilen bir hitap, öncelikle onun tarafından anlaşılır ve (muhatabın durumuna göre) gereği yapılır. Dolayısıyla sözün ilk muhatabının kim olduğu ve nasıl bir durumda bulunduğu tespit edilebilirse sözün ne dediği ve ardından ne demek istediği de daha doğru anlaşılır.

Kur'ân, Rasûlüllah'ın dilinden şifahi olarak tebliğ edilmiş ve ilk muhataplarına yöneltilmişti. Onlar büyük çoğunlukla anlamaları gerektiği şekilde Kur'ân'ı anlamışlardı. Fakat Kur'ân yazılı bir metin halinde sonraki zamanlara aktarıldığı için, nüzul döneminden sonraki Müslümanlara ilk muhataplar ve onlara dair bilgilerden soyutlanmış bir kitap/metin kalmış oldu. Dolayısıyla hitapla, hitabın öncelikle kendilerine yöneltildiği ilk muhataplar arasındaki ilişki bir anlamda ortadan kalkmış oldu. Bu ilişki aktarılan rivayetlerle kurulmaya ve böylece doğru anlama ulaşılmaya gayret gösterilse de, bunun yeterli gelmediği zamanlar da oldu. Diğer yandan Kur'ân'ın kıyamete kadar geçerli bir vahiy olduğu düşüncesi ve algısı, onu anlamak için ilk muhatap bilgisinin çok gerekli olmadığı fikrini de yaygınlaştırdı. Fakat bu fikir kusurlu olduğu için zamanla birçok âyetin yanlış anlaşıldığı ve bu yanlış anlamaların kronikleşerek bir sonraki nesle aktarıldığı görüldü. Günümüzde de hem tefsirlerde hem de meallerde, nüzul ortamı ve ilk muhatap tespitinin yeterli bir biçimde yapılmamasından kaynaklanan yanlış anlamalar devam etmektedir. Bu tür yanlış anlama ve anlamlandırmaların düzeltilmesinin yolu, Kur'ân'ın indiği dönemde öncelikle çevresindeki insanları muhatap alarak onlara konuştuğunu kabul etmektir. O ilk muhatapların kimler ve hangi durumdaki insanlar olduğu tespit edilince belli bir âyet veya âyet grubunun manası da doğru tespit edilmiş olacaktır. Bu tespit yapılması bize bir âyetin esasen neden bahsettiğini ve ne söylediği belirleme imkânı verecektir. Bu

belirlemeden sonra, aynı âyetin nüzul döneminden sonraki muhataplara ne söylediği meselesi daha geniş bir çerçevede ele alınması gereken bir husustur ve bu makale bu hususla ilgilenmemiştir.

Makalede de görüldüğü üzere, genellikle içinde umum ifade eden kelimeler ve hitaplar barındıran âyetler yanlış anlamının konusu olmuşlardır. Bunun temel sebebi, içerisindeki umum ifade eden kelimeler sebebiyle, o âyetlerin nüzul zamanında bir muhataba konuştuğunun düşünülmemesidir. Böyle olduğu için mesela “ey mü’minler” ifadesi, geçtiği her âyette dünya üzerinde yaşayan gelmiş geçmiş bütün mü’minlere hitap gibi algılanabilmektedir. Fakat âyet esasen belli bir zaman diliminde, belli bir meseleden dolayı belli bir mü’min grubuna doğrudan hitap ettiği için, âyetin muhtevası da ona göre şekillenmiştir. Dolayısıyla muhtevanın doğru bir şekilde çözümü ilk muhatabın doğru tespitine bağlıdır.

Tevbe sûresinin 122. âyetinin bazen birbirine tamamen zıt şekilde, farklı anlamlandırılması da kanaatimizce ilk muhataplarının tam tespit edilememesinden kaynaklanmaktadır. Bizim çıkarımımıza göre âyet, her ne kadar Mushafta cihad bağlamına yerleştirilmiş gibi görünse de bağımsız bir konudan bahsetmekte ve Medine civarında yerleşik bulunan yeni Müslüman olmuş bedevi kabilelere hitap etmektedir. Âyette onların topyekün Medine’ye gelip kalabalık oluşturmalarının çok yerinde bir davranış olmadığı, sadece bir kısmının Rasûlullah’a gelip gerekli bilgileri aldıktan sonra kabilesine geri dönüp onları irşad etmelerinin maksadı hasıl edeceği ifade edilmektedir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fu'âd. *el-Mu'cemü'l-müfhebras li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1364/1945.
- Albayrak, Halis. "Mübhematu'l-Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992), 155-182.
- Âsımî, Abdülmelik b. Muhammed b. Abdurrahman b. Kâsım. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm "Cüz'ü 'Amme"*. es-Su'ûdiyye: Dâru'l-Kâsım li'n-Neşr, 1430/2009.
- Aydın, Mahmut - Duran, Asım. *Kur'an ve Hıristiyanlar*. İstanbul: KURAMER, 2019.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964.
- Bingöl, Abdulkerim. "Kur'an'da Münafıkların Tenkidi". *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (2016), 149-168. <https://doi.org/10.18506/anemon.9187>
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sıbâh*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1383/1964.
- Dihlevî, Şâh Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm. *el-Fevzî'l-kebîr fî usûli't-tefsîr*. çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Diraz, Abdullah. *Kur'an'a Giriş*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Otto, 2016.
- Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1421/2000.
- Feyzî'l-Furkân Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*. çev. Hasan Tahsin Feyizli. İstanbul: Server İletişim, 2. Basım, 2005.
- Gökkır, Necmettin. *Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı*. İstanbul: İFAV yayınları, 2014.
- Güven, Şahin. "Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Bedevilik". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2010), 243-272.

- Hafâcî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Hâşiyetü's-şihâb 'alâ tefsîri'l-Beydâvî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâder, ts.
- Hûlî, Emin. *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metot*. çev. Mevlüt Güngör. İstanbul: Kur'an Kitaplığı, 1995.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir. *et-Tabrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnis: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Dürayd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dürayd el-Ezdî. *Cemberatü'l-luga*. thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 9 Cilt. es-Su'ûdiyye: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. Basım, 1419.
- İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Me'âfirî. *es-Sîratü'n-nebeviyye*. thk. M. es-Sekâ, İ. el-Ebyâr, A. eş-Şelebî. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1955.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Riyâd: Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 2. Basım, 1420/1999.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâder, ts.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Kılınçlı, Sami. "Kur'an-ı Kerim'deki "Ekseru'n-Nâs" Lafzının Bağlamları ve Muhatapları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2014), 165-201.
- Kur'an*. çev. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu. Ankara: Yıldız Matbaacılık, 1957.
- Kur'an-ı Kerim Mealî –Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri-*. çev. Mustafa Öztürk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Mealî*. çev. Ali Özek vd. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Mealî*. çev. Ümit Şimşek. İstanbul: Zafer Yayınları, 2004.
- Kur'an-ı Kerim ve İzzahlı Mealî Âlisi*. çev. Ali Fikri Yavuz. İstanbul: Sönmez Neşriyat, ts.
- Kur'an-ı Kerim ve Mealî*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1955.

Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı. çev. Bekir Sadak. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1989.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmedç *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân.* thk. Hişâm Semîr el-Buhârî. 20 Cilt. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 2. Basım, 2003.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü ehli's-sünne.* thk. Mecdî Bâselûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Hubeyb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-'uyûn.* thk. es-Seyyid İbn Abdilmaksûd b. Abdirrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an.* çev. Muhammed Han Kayani vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.

Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân.* thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002.

Mübârekfûrî, Safiyürrahmân. *Ravzatü'l-envâr fî sîrati'n-Nebiyi'l-Mubtâr.* Riyad: Vizâratü's-Şüûni'l-İslâmiyye, 8. Basım, 1432/2011.

Nahcuvânî, Ni'metullâh b. Mahmûd. *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye.* 2 Cilt. Mısır: Dâru Rukâbî li'n-Neşr, 1419/1999.

Özmen, Ramazan. "el-Buhârî'nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Âyetler Üzerine Bir İnceleme". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/1 (2009), 217-251.

Öztürk, Mustafa. *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz.* 2. Basım. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.

Paret, Rudi. *Kur'an Üzerine Makâleler.* der. ve çev. Ömer Özsoy. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995.

Rıza, Muhammed Reşid. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm (Tefsîru'l-menâr).* 12 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1990.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân.* thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme, 1394/1974.

Sülün, Murat. "Makâm-ı Mahmûd Âyetine Farklı Bir Yaklaşım". *AÜİFD* 50/2 (Ankara: 2009), 13-38.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr.* 6 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1994.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân.* thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

TDVİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. “Ehl-i Kitap”. Erişim 4 Şubat 2020. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ehl-i-kitap>.

TDVİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. “Kible”. Erişim 1 Mart 2020. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/kible#2-İslâmda-kible>.

TDVİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. “Münafık”. Erişim 12 Ocak 2020. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/munafik#1>.

TDVİA, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. “Yahudilik”. Erişim 8 Mayıs 2020. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/yahudilik#7-İslâm-kaynaklarında-yahudilik>.

Tefhîmu'l-Kur'an Meali. çev. Mevlana Seyyid Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, Türkçeye çev. Durmuş Bulgur. Konya: Yediveren Kitap, 2004.

Useymîn, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed. *Tefsîru cüz'i 'amme*. haz. Fehd b. Nâsır es-Süleymân. Riyâd: Dâru's-Süreyyâ, 2. Basım, 1423/2002.

Uzun, Nihat. *Bağlam ve Kur'an'ın Anlaşılması Üzerine*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, ts.

Zürkânî, Muhammed. Abdülazim *Menâbilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuh, 3. Basım, ts.